

TARTU ÜLIKOOL
FILOSOOFIATEADUSKOND
Kultuuriteaduste ja kunstide instituut

Liina Vassar

ROBERT VAIDLO "LOOD KUKELEEGUA LINNAST" JA
"DOKTOR MEERIKESE JA PONTS-ONTSU
IMEPÄRANE MEREREIS"
1950NDATE LÕPU JA 1960NDATE ÜHISKONNAELU NING
LASTEKIRJANDUSE KONTEKSTIS

Bakalaureusetöö

Juhendaja Andrus Org, M.A

Tartu 2013

Sisukord

Sissejuhatus	3
1. 1950ndate II poole ja 1960ndate ajastu üldpilt	5
1.1. Lapse kasvamine ja kasvatamine Nõukogude Eestis	5
1.1.1. Noorsoo- ja lasteorganisatsioonid	7
1.1.2. Lasteajakiri "Pioneer"	8
2. Lastekirjandus 1950ndate II poole ja 1960ndate kriitika kaudu nähtuna	12
2.1. Sõnavõttud 1950ndate II pooles ja 1960ndate alguses	12
2.2. Kriitika toob välja tähtsamaid lastekirjanikke ja - raamatuid	14
2.2.1. Noorsookirjandus	15
2.2.2. Tüdrukuteraamatud	18
2.3.3. Poistekirjandus	21
2.3. Kunstmuinasjutu tagasitulek ja teaduslik fantastika	24
2.3.1. Rääkivad mänguasjad	25
2.3.2. Teaduslikust fantastikast	27
3. Robert Vaidlo "Lood Kukeleegua linnast" ja Doktor Meerikese ja Ponts-Ontsu imepärane merereis"	29
3.1. Kirjanik Robert Vaidlo	29
3.2. "Lood Kukeleegua linnast" ja "Doktor Meerikese ja Ponts-Ontsu imepärane merereis" kui kunstmuinasjutud	30
3.2.1. Tegelased ja nimepoetika	32
3.2.2. Teoste sündmustik	36
3.3. Robert Vaidlo teosed kui ühiskonna peegelpilt	41
3.3.1. Jooniamaa rahva elu-olu	42
3.3.2. Teaduse- ja tehnikaajastu kajastusi	44
3.3.3. Osutused poliitikale ja sõjandusele	45
3.3.4. Rõmuuta saare alltekste	48
Kokkuvõte	53
Summary	56
Kirjandus	58

Sissejuhatus

Armastatud lastekirjaniku Robert Vaidlo (1921–2004) 90. sünniaastapäeval (2011) avaldatakse uuesti "Lood Kukeleegua linnast" (1965) ja "Doktor Meerikese ja Ponts-Ontsu imepärane merereis" (1971). Käesoleva uurimuse eesmärgiks on antud teoseid analüüsida ja võrrelda neid ilmumisaastatel ühiskonnas sündivaga. Uurimuses vaadeldakse 1950ndate lõpus ja 1960ndatel lastekirjanduses ja Eestis toimuvat.

1953. aastal saab Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei sekretäriks Nikita Hruštšov, kelle juhtimisperioodi nimetatakse sulajaks. Esimeses peatükis antakse lühike kirjeldus ühiskondlike olude kohta, lisaks selgitatakse näidete abil, millises keskkonnas kasvab nõukogude laps. Kooliraamatutes kirjutatakse kas või valet, et teha vastuvõetavaks kommunistlikku ideoloogiat, mis on okupatsiooni ajal ainuvõimalik. Kirjandusõpikutes räägitakse vaid autoritest, kelle partei on heaks kiitnud, ajaloo omadest paistab vastu täiesti uus ümberkirjutatud minevik. Kui Eesti astub Nõukogude Liidu kosseisu, muutub ühiskond drastiliselt, muuhulgas umbusaldatakse vanemaid, uue põlvkonna suunamise ja kasvatamise ülesande saavad kool ja erinevad organisatsioonid. Lapsed on ENSV-s sotsialistliku ideoloogia edasikandjad, neid värvatakse oktoobrilasteks, pioneerideks ja kommunistlikeks noorteks.

Teises peatükis uuritakse läbi kriitika eesti lastekirjandust 1950ndate keskpaigast kuni 1960ndate lõpuni. Erilise tähelepanu alla jäävad kümnendivahetusel ilmuvad artiklid lastekirjanduse üldküsimumustes. Mida toob ühiskonna ideoloogiliselt vabamaks pääsemine endaga kaasa arvustustes? Kõneldakse läbi kriitika konkreetsetest teostest, mida käsitletakse sulaaegses ajakirjanduses. Vaadeldavad väljaanded on peamiselt Keel ja Kirjandus, Looming, Sirp ja Vasar. Kriitikast lähtudes räägitakse eelkõige raamatutest, mida retsenseerijad esile tõstavad. Kõiki antud perioodi teoseid ei jõua uurimus analüüsida, kuid välja tuuakse valikuliselt enim tähelepanu pälvinu tolleaegses lastekirjanduses ning huvitavamad aspektid lähtuvalt ideoloogilisest survest.

Alapeatükkides on näiteid noorsoo-, täpsemalt tüdrukute- ja poistekirjanduse (mis võivad kõnetada lapsi erinevas vanuseastmes) konkreetsetest teostest, millest kriitika räägib. Eraldi võetakse vaatluse alla kunstmuinasjutud ja teaduslik fantastika.

Viimases ehk kolmandas peatükis on Robert Vaidlo kunstmuinasjuttude "Lood Kukeleegua linnast" ja "Doktor Meerikese ja Ponts-Ontsu imepärane merereis" analüüs. Alustuseks esitatakse lühike ülevaade autori eluloost ja ilmunud teostest. R. Vaidlo raamatus "Lood Kukeleegua linnast" ja selle järjes on loodud omaette fantaasiamaailm, kus reaalsust on võimalik aduda. Autor ei ole irooniline, kui annab pildi ühiskonnast, mille toimimismehhanism on sageli absurdne.

Laps teeb väga hästi vahet loo ja päris elu vahel. Näiteks on loogiline, kui muinasjutus loom räägib, aga reaalelus seda ei tee. Lapsed saavad rohkem aru, kui seda üldiselt arvatakse. Olenemata tõigast, et uurimisobjektiks on lasteraamatud, ei analüüsi käesolev uurimus teoseid lapse mõttemaailmast lähtuvalt, eesmärgiks on töö autori oma tähelepanekute väljatoomine.

Oluline on näidata, kuidas Vaidlo teostes kajastub tolleaegne maailm, selle erilisus, tähtsamad sündmused, ajakirjanduses kujutatud jne. Kuidas paistab maailm autorile, aga ka lugejale/lapsele, kas kunstmuinasjutu fantaasiamaailm võib olla tõsem kui realismi võtmes kirjapandu? Miks valib autor kunstmuinasjutu vormi, kui kuuekümnendatel soositakse sotsialistlikku realismi ning igasuguseid teistsuguseid teoseid võtab kriitika kui mitte otsese halvaks panu, siis vähemasti vaikse umbusuga vastu?

1. 1950ndate II poole ja 1960ndate ajastu üldpilt

1953 sureb Jossif Stalin. NLKP eesotsa saab Nikita Hruštšov. 1956 mõistetakse Stalini isikukultus hukka, küüditatud tohivad koju pöörduda ja represseeritud rehabiliteeritakse. Okupatsioonirežiim ei muutu, küüditajad jäävad karistusega. Siiski erinevad n-ö Hruštšovi aastad nii varasematest kui ka järgnevatest aegadest, neid iseloomustatakse kui poliitilist "sulaperioodi". (Adamson jt 1999: 211)

"Sula" ilmneb kõige selgemini ühiskonnasiseses õhustiku vabamaks muutumises. Inimestes väheneb Stalini-aegne äng ja hirm, nad julgevad veidi rohkem, aga tõepoolest ainult veidi: siingi avaldub suhteline vabadus.

1.1. Lapse kasvamine ja kasvatamine Nõukogude Eestis

Nõukogude Eestis õpetatakse pedagoogikat Anton Semjonov Makarenko järgi, 1954. aastal ilmub Eestis tema teos "Kommunistlikust kasvatuses". Makarenko (1954: 43–44) ütleb, et kollektiiv on kõige tähtsam. Üksikindiviidi edu ja ebaedu tuleb vaadelda laiemal ühiskondlikul taustal, tuleb lähtuda kogu kollektiivi eesmärkidest. Makarenko rõhutab: "Ainult kollektiivi kaudu kuulub iga tema liige ühiskonda." Tähtis on, et iga indiviid areneks, säilitaks ka oma isikupära, kuid Nõukogude Liidus ei saa olla inimesel eraldi isiklikku saatust väljaspool kollektiivi, see käiks vastu kollektiivi õnnele. Makarenko (1954: 257) ütleb, et režiim on teatavate vahendite ja meetodite süsteem, mis aitab kasvatada.

Käesolevas urimuses tuuakse näiteid kirjandusõpikutest, kus domineerib kommunistlik propaganda. Tüüpiline on autorite n-ö õigeks või valeks kuulutamine. Linda Vihalemi (1951: 3–5) keskkooli kirjandusõpik "Eesti kirjandus XI klassile" toob esimese autorina välja August Jakobsoni, kelle kohta kirjutatakse, et ta "on näidanud oma teostega, et ainult bolševistliku parteilisuse põhimõttele tuginev kirjanduslik looming leiab hindamist laiades töötajate hulkades ja saavutab ühtlasi kõrge kunstilise taseme." A. Jakobsoni teostest ("Elu tsitadellis", "Võitlus rindejooneta", "Kaks leeri", "Õõ ja päeva piiril") on õpikus katkendid. Jakobson on pragmaatiline karjerist, kes

kirjutab küüniliselt lausvalet. Andekalt Schmuulilt avaldatakse osaliselt "Poeem Stalinile" (1951: 269–276), Mart Raua "Surematus" (1951: 296–297) ülistab Leninit jms.

Natalja Muravjova ja Sergei Turajevi õpikus "Lääne-Euroopa kirjandus" (1956) käsitletakse vaid viit autorit: Shakespeare, Moliere, Goethe, Byron, Balzac. Õpik algab sõnadega (1956: 3): "Vene rahvas on uhke oma rahvusliku kunsti, oma klassikalise kirjanduse üle, mis on andnud maailmale realismijõu, värvide ereduse ja värskuse, mõtete, tunnete ja kujude sügavuse poolest silmapaistvaid teoseid." Niisugust kiidulaulu vene rahva vaimsele suurusele on Lääne-Euroopa kirjanduse õpiku sissejuhatuses viis lehekülge.

"Eesti kirjandus, lugemik VIII klassile" (1956: 2), koostanud Linda Vihalem, algab Nõukogude ühiskonna eelsete rahvalauludega, esiteks on "Töölaule. Eksploateerimist paljastavaid laule", teiseks "Sõjalaule. Revolutsioonilise võitluse laule." Teises suuremas peatükis on "Nõukogude rahvalaule", kus näiteks Anne Vabarna kirjutab "Punaarmee tagasitulekust" ja "Kihnu leelo" on Kihnu kolhoosi "Nõukogude Partisan" liikmete kollektiivne looming 1951. aastast. Niisugused laulud peaks näitama eestlaste erilist austust ja armastust uue võimu vastu. Eesti kirjanduse õpikutes on valik romantismiaegsete autorite loomingust ja uued sotsialistlikku aega ülistavad tekstid, samuti on ebaproportsionaalselt palju vene kirjandust, aga sedagi valikuliselt ja vastavalt ideoloogiliselt kallutatult.

Esimesele klassile mõeldud "Eesti keele õpik ja lugemik" hakkab pihta (Bachmann jt 1956: 4) ülesandega kirjutada vihikusse lause: "Meie elame Nõukogude Liidus. Meie kodumaa on suur ja võimas." Järgmisel lehel on A. Uljanova (1956: 5) jutt I. Leninist. "Õppida, õppida, õppida!", milles autor kutsub lapsi üles õppima sama hästi nagu tsiteeritav I. Lenin.

Bernard Sööt (1964) võtab Sirbis ja Vasaras kirjanduse õpetamise teemal sõna. B. Söödi arvates on vale, et antirealistlikke kirjandusvoole ei käsitleta. Ta püstitab ideoloogilises mõttes teema väga õigesti ja samal ajal ka osavalt, sest tegelikult üritab ta selgitada, et lisaks realismile käsitletak ka muid kirjandussuundi ja -voole. Noor, kes kirjandust õpib, peab tundma ka seda, mis on ideoloogiliselt vale. "Me ei arvesta alati,

et vaenlast peab tundma. Ilma selleta on vahel raske teda sõpradest eraldada ja tabavalt rünnata."

Viiekümnendate keskpaigast hakkab ilmuma senisest rohkem artikleid lastekirjanduse teemadel, sisukokkuvõtete ja üldpiltide kõrval on ka palju kritiseerivaid artikleid, mis räägivad sellest, mida on lapsel õige lugeda ja mida mitte. L. Tamme (1965) Rahva Hääles ilmunud artikli "Mida lapsed loevad?" järgi peab lapsi suunama ja jälgima, sest ükski lapsevanem ei taha ju, et tema lapsest kasvaks pealiskaudne inimene. Artikli autori meelest on kondanlikus Eestis kirjutatud lasteraamatud ja "Seiklusjutte maalt ja merelt" sarja kuuluvad ohtik kirjandus. L. Tamm koputab vanemate südametunnistusele, et nad hoiaks oma lastel ja nende lugemisvaral silma peal, et noored ei vaimustuks teostest, mis on ideoloogiliselt vastuvõetamatud.

1.1.1. Noorsoo- ja lasteorganisatsioonid

Koolil on lastekasvatamisel väga tähtis roll. Õpetajad peavad lapsi õpetama ideoloogiliselt õigesti. Haridusasutuste kõrval omavad suurt tähtsust erinevad noorsoo- ja lasteorganisatsioonid. Kuni kolmanda klassini kuulatakse oktoobrilaste hulka, valmistudes saama pioneerideks, kelle eeskujul peetakse lugu oma koolist ja õppimisest. Lapsed laulavad, mängivad, joonistavad ja töötavad ühiselt. Oktoobrilaps kannab südame pool rinnas tunnusmärki – punast viisnurka. Oktoobrilaste grupe nimetatakse tähekesteks, kuhu kuulub 5–6 last. (Tänavsuu 1970: 22)

10–15aastased kuuluvad V. I. Lenini nimelisse Üleliidulisse Pioneeriorganisatsiooni, mille ülesandeks on "kasvatada pioneerides ustavust Kommunistliku Partei üritusele ning nõukogude rahva revolutsioonilistele, lahingu- ja töötraditsioonidele, kasvatada noortes leninlastes armastust sotsialistliku kodumaa vastu, leppimatut suhtumist tema vaenlastesse, valmistada pioneere ette isamaa kaitseks." Organisatsioonil on kohustus last ärgitada õppetegevuses olema parem ja vastutustundlik. Väga tähtis on kasvatada huvi teaduse ja tehnika vastu. Pioneeri tunnuseks on punane kaelarätt ja pioneerimärk ning võitluses Kommunistliku Partei ürituse eest on motoks: "Alati valmis!" (Tänavsuu 1970: 18–19)

Gümnaasiumiealised noored kuuluvad Üleliidulisse Leninlikku Kommunistlikku Noorsooühingusse (ÜLKNÜ). Organisatsiooni peamine ülesanne on noorte kasvatamine marksismi-leninismi ideede vaimus. ÜLKNÜ kasvatab noortes sotsialismi vaimu, aidates neil kujuneda uue ühiskonna ehitajateks. (Krivorutšenko jt 1978: 310– 311)

Komnoorte üheks pühaks raamatuks on "Mida nõuab Kommunistlik Noorsooühing kommunistlikult noorelt" (1947: 10–11), mis räägib, et noore inimese kohus on ellu viia bolševike partei poliitikat. Ta peab teenima oma kodumaad ning vajadusel kas või ohverdama end rahva hüvanguks, säästmata end võidu saavutamise nimel. Nagu pioneer peab ka komsomol janunema teadmiste järele ja tundma suurt armastust töö vastu.

1.1.2. Lasteajakiri "Pioneer"

Nõukogude Eestis antakse välja noortele mõeldud ajalehti ja -kirju. Komsomoli esindusväljaanne on kuukiri Noorus, mis 1947. aastal ilmuma hakkab. Nooruses on kirjutisi noorte elust ja ka nende endi kirjanduslikke katsetusi. Nooremale eale on mõeldud näiteks ajakiri Pioneer, mis esmakordselt ilmub 1940–41, alates 1944. aastast regulaarselt iga kuu. (Jaaksoo 1987: 153, 169)

Käesolevas uurimuses võetakse vaatluse alla 1964. aasta Pioneerid. See on aastakäik enne Robert Vaidlo "Lood Kukeleegua linnast" ilmumist. Ühest aastakäigust jätkub, et anda üldpilt, mida lastele räägitakse, mis on olulised teemad. 1964. aasta sobib uurimuse sihtmärgiks ka selle tõttu, et 1964 lahkub võimult N. Hruštšov. Ei piirduta konkreetse aastaga, vaid proovitakse anda üldpilti 1950ndate II poolest ja 1960ndatest, pidades silmas ennekõike, et huviobjektiks on ajastu laps.

1964. aasta 1. jaanuari Pioneeri esikaanel on suur pilt Leninist ja pioneeridest. Valdur Telliskivi (1964: 17) räägib Aasia ja Aafrika maadest, sellest, kuidas nad kolonisaatorite võimu all on, kuni lõpuks haaravad relvad ja hakkavad vaenlastele vastu. Uued iseseisvunud riigid vajavad abi, kuid kapitalistlike riikide toetus teeb pigem halba kui head. Telliskivi toob näite, kuidas Ameerika pakub naftavarude uurimiseks abi Indiale, kuid ebaõnnestub, aga siis saadab Nõukogude Liit oma naftaspetsialistid, tänu õigele abile püstitatakse ligemale sada naftapuurtorni. Nõukogude Liit on väga abivalmis, eriti

lahkelt võetakse vastu kangelasliku Kuuba noori, kes asuvad siia õppima, ja Telliskivi lisab: "nii talitavad ainult sotsialismimaade inimesed". Nõukogude Liidu rahvas ja tema sõbrad vastandatakse kurjadele kapitalistidele ka paljudes teistes lastele suunatud artiklites.

Esimeses numbris räägitakse veel Maardu keemiakombinaadist. Boris Mikk (1964: 21) rõhutab: "Nagu ikka, tulevad ka nüüd ehitamisel appi kommunistlikud noored. Ka Maardu Keemiakombinaat on üleliiduliseks komsomoli löökehiteks kuulutatud." Artikleid erinevatest tööstustest ja teadlastest ilmub kõigis Pioneerides. Teises numbris kirjutab Asta Kiitam (1964: 20-21) keemiateaduste doktorist Aleksandra Fominast. Kõrgeim teaduslik kraad on vaid kolmel keemikul ja A. Fomina on ainuke naisdoktor. Lisaks jutule teadlase kohta on kosmoselugusid ja -nalju. Viiendas Pioneeri numbris räägib A. Rammo (1964: 21), et antud sajand on keemia võidukäikude päralt. Keemikud teevad plastmassi, millest valmistatakse tooteid, mis on "odavad, ilusad ja mis peaasi – vastupidavad".

Lastele räägitakse palju sõjast, sõjatehnikast ja sõduritest. 23. veebruar on Nõukogude Armeed ja Sõjalaevastiku päev. Kaheksandas numbris kirjutab Anni Matsulevitš (1964: 2) artiklis "Kangelasi ei unustata" Velikije Luki vabastamisest. Kui diviisi komandör Mullas saab raskesti haavata, võtab juhtimise üle major Arno, tänu tema ennastsalgavusele purustatakse vaenlase väeosa. Kahjuks langeb Arno kangelasena samal ööl.

Pioneerid kirjutavad ajakirjas erinevatel teemadel, põhiliselt arutletakse kirjandusteoste üle. Lapsed annavad hinnanguid Nõukogude Eestis ilmunud lasteraamatute kohta. Nõukogude kirjanike teostest jääb silma Aleksandr Fadejevi "Noor kaardivägi", millest jutustab Eino Tali (1964: 4), kes raamatu sündmustiku tegevuspaiku külastab ja küsib kohalikult neilt, kas too on teost lugenud: "Ma ei oleks pidanud nii küsima. Tean ju hästi, et kõik meie maa lapsed on uhked noorkaardiväelaste sangarlikele tegudele, ning neile on Oleg Koševoi, Uljana Gromova, Sergei Tjulenini ja teiste meelekindlus eeskujuks." Lisaks "Noore kaardiväe" kangelastele on üks tähtsamaid iidoleid Pavlik Morozov (oma isa võimudele välja andnud poisike, kes hukub kahtlastel asjaoludel).

Tegemist on pioneerialiste ajakirjaga, kus käsitletakse põhjalikult ning mitmekülgsest laste endi toimetusi. Kolmandas numbris kirjutab Juta Renser (1964: 22–24) ühest tublimast pioneerirühmast – Tallinna 21. Keskkooli J. Anveldi nimelise pioneerimaleva 8. rühmast. Ühe nädala jooksul jälgitakse lapsi, kes käivad kultuuriüritustel, abistamas täiskasvanuid, ajavad omi asju jne. Näiteks on tüdrukutel lõbus, sest nad saavad töötada kosmeetikafirmas Orto. Lapsed on muidugi hakkajad ka keskkonna teemal, neil on kokkulepe oma kodukandi rahvaga, kes hoiavad pioneeride tarvis vanapaberit, et kogumisvõistluse ajal oleks rikkalik saak ette näidata. Kindlasti soovib terve klass astuda ühiselt komsomoli. "Üheskoos edasi minna – on kõikide soov. Täna on nad veel pioneerid: mängivad väiksematega, peavad lõbusaid koondusi, teevad jõukohast tööd. Homsed ülesanded tulevad juba suuremad, tõsisemad."

1960ndatel on väga oluline teema kosmos. Kosmosejutte on pea igas 1964. aasta Pioneeris numbris. Üheteistkümnendas numbris ilmub artikkel "Nõukogude inimesed vallutavad kosmose!" (1964: 12–13), kus tuuakse välja tähtsamad kosmosesündmused. 12. aprill 1961 on esmakordselt inimene kosmoses, "Vostoki" tiir ümber Maa kestab 1 tund ja 48 minutit. Lendur Juri Gagarin näeb esimesena Maad kosmosest vaadatuna. "See ei ole juhus. On ju meie kodumaa teadlastel kõige arenenumad võimalused loominguliseks tööks. Just seetõttu ehitab nõukogude tööstus suurepäraseid kosmoselaevu. Ja veel – nõukogude kosmonaudid on ääretult vaprad, sest nad on lenniliku partei ja komsomoli kasvandikud." 6. augustil 1961. aastal teeb "Vostok 2" 17 tiiru ümber Maa, järgmisel aastal 11. augustil stardib "Vostok 3", millele kohe järgneval päeval "Vostok 4". Vostok 5 üheks suursündmuseks on muuhulgas see, et "ajal, mil Valeri Bõkovoski viibis maailmaruumis, täitis NLKP Keskkomitee tema palava soovi ja võttis kosmonaudi vastu partei liikmeks". Vostok 6 pardal on aga esimene naiskosmonaut.

Ajakiri Pioneer räägib lastele ka kosmosest palju maisematel teemadel. Tähtsad on noori lähedalt puudutavad valdkonnad, nagu pere ja kool. Oluline teema on sport, uuele põlvkonnale jutustatakse edukatest sportlastest (kes on siiski vaid harrastajad, sest elukutselisi NSVL-is ametlikult ei ole). Progressiivsus on kuuekümnendatel üks tähtsamaid märksõnu, kõiksugu arenguid eri aladel on tähtis tutvustada ka noorsoole. Palju räägitakse linnade ehitamisest. Kolmanda numbri Pioneeris kirjeldab Malle

Meelak (1964: 32) Võru linna kasvamist, neljanda numbriga kaanepildiks on perekond, kes vaatab rõdult, kuidas ehitatakse linna.

Lapse maailma kujutatakse põhjalikult, fookuses on ka lood täiskasvanute elust, tähtsad on eeskujud. Tutvustatakse igapäevaseid töid, näiteks seitsmendas numbris kirjeldab Eino Tali (1964: 8–9) Estonia kolhoosi.

Põhiline eeskuju ja kangelane, kellest õpilastele räägitakse, on Lenin. Temast kirjutatakse igas numbris palju erinevat: luuletusi, lugusid, fakte päriselust, sest Lenin on laste kõige suurem sõber.

2. Lastekirjandus 1950ndate II poole ja 1960ndate kriitika kaudu nähtuna

2.1. Sõnavõttud 1950ndate II pooles ja 1960ndate alguses

1950. aastate II pooles võetakse ajakirjanduses rohkesti sõna lastekirjanduse valupunktide teemal. Kriitika on palju julgem, otsekohesem ning uudsem, sest nõutakse julgelt, et pelgalt didaktiliste asemel oleks vaja sisukamaid teoseid. Retsensioone ei ilmu vahetult peale teoste avaldamist palju, rohkem on üldistavamaid artikleid, mis toovad n-õ parimad palad välja. Tavapärase on, et tagasiside teosele ilmub alles järgmisel aastal või koguni veel hiljem

Viiekümnendate alguses on kriitika veel ettevaatlik. Järgemööda vähenevad artiklites ideoloogilised rõhuasetused ja keskendutakse rohkem sisule, kvaliteedile, soovitakse, et kirjandus oleks värvilisem, mitmekesisem.

Ellen Niit (1954) võtab sõna juunikuises ajalehes Sirp ja Vasar lastekirjanduse teemal. Ta toob välja, et kui ajavahemikul 1940–1946 ilmub 8 uut, siis 1948. aasta lõpust artikli ilmumisajani üle 70 algupärase lasteraamatu. Artikkel toob välja vajakajäämisi eesti lastekirjanduses ning on täis kohustuslikke sotsialistlikke ideoloogilisi ettepanekuid: "Nõukogude lastekirjanduse ülesandeks on kasvatada noori patriotismi vaimus, õpetada neid piiritult armastama oma nõukogude kodumaad, sisendada neisse julgust, kangelaslikkust, ustavust partei ja rahva vastu."

Tähelepanu on vaja osutada revolutsiooniliste võitlejate kujutamisele. Eriti suur kasvatulik väärtus on raamatutel, mis jutustavad nõukogude rahva pingutustest linnas ja maal, need õpetavad noorele inimesele lugupidamist vaevanägijate ja armastust töö vastu. Kasvatav ei ole pelgalt positiivne, vaid ka hoiatav negatiivne kuju. Ellen Niit arvab, et lapsed ihkavad lugeda teoseid, mis on põnevad, salapärased ning julged, neile võiks rääkida ka välismaast. (Niit 1954)

Leida Tigane (1955) kirjutab ajalehes Sirp ja Vasar, et lastekirjandusse on vaja sisse tuua konflikt ning konfliktituse teooria kaela ei saa lastekirjanduse ebaõnnestumisi

kanda. Kirjanikud peaksid oma tegelasi kujutama keerulisemalt, tänapäevasemalt, raamatutes tegutsevad lapsed võiksid olla elavamad, erinevate iseloomujoontega jne.

1959. aasta Rahva Hääles ilmub Robert Vaidlo artikkel "Lastekirjanikele, pedagoogidele ja uutele talentidele. Selleks, et saada head raamatut nõukogude koolist", kus muretsetakse, et nõukogude koolist on vähe raamatuid. R. Vaidlo kutsub pedagooge üles kirjutama lastele, sest õpetajad tunnevad vastavaid olusid kõige paremini ja puutuvad noorte inimestega enim kokku. Kodanliku kooli mälestusi ei saa automaatselt kanda üle nõukogude õppeasutusse. Vaidlo meelest on tähtis, et teos oleks tõepärane, väljamõeldis ei suuda olla piisavalt veenev, headest detailidest jääb puudu. (Vaidlo 1959)

Aasta enne Vaidlo artiklit soovitab ka Holger Pukk (1958 : 1231) pedagoogidel rohkem tegeleda ilukirjandusega. Kasvatajaid tuleks aidata, toetada, luua soodsad tingimused kirjutamiseks. Kirjanik ja õpetaja võiksid koostööd teha.

Vaidlo rõhutab oma 1960. aasta Sirbi ja Vasara artiklis, et teosed peaksid olema rohkem tänapäevasemad. Vaidlo meelest on piisavalt autoreid ning ka materjali jääb, kuid kirjanikke tuleb rohkem suunata ning innustada. Kahjuks ollakse kinni minevikus ning omaenda lapsepõlve esitletakse kaasajana. Ellen Niidule sarnaselt märgib Vaidlo, et lastele võiks kirjutada tänapäeva täiskasvanutest. Tuua on vaja eeskujusid! Autorid toetuvad liialt palju oma mälestustele, selle asemel peaksid nad rohkem kas või konkreetselt viima end kurssi tänapäeva lapse eluga. Uuenduslikult sõnastab Vaidlo probleemi, et teoseid ei kirjutata õigele vanuseastmele. (Vaidlo 1960)

Kriitika leiab nii kümnendi lõpus kui ka hiljem, et algupäraseid teoseid ilmub liiga vähe, kuid just sel ajal teevad oma debüüdi lastekirjanikud, kelle pikk karjäär saab alles alguse (näiteks Aino Pervik, Eno Raud). Kriitika rõõmustab iga uue kirjutaja üle.

Karakterid on olulised. Sulaaja kriitika julgub küsida tegelase iseloomult juba rohkem, kui seni on pakutud, soovimata näha vaid must-valget. Palju tähelepanu pööratakse teismeliste adresseeritud teostele, võimalik, et oma mahu ja sisu tõttu on nende kohta lihtsam sõna võtta. Kvaliteetseid noorteraamatuid pole enne kuuekümnendate algust palju. Peamine kirjandussuund on sotsialistlik realism ja selles žanris valminud üllitised on enim teretulnud. Viiekümnendate ja kuuekümnendate

vahetusel ilmuvad V. Grossi ja S. Rannamaa jutustused, mida kriitika põhjalikult käsitleb.

Sulaajal hakatakse üha rohkem eestindama erinevatest keeltest raamatuid, mille ilmumine ja lugemine mõjutab kohalikke kirjanikke. Kuid samal ajal rõhutatakse, et tulevane ühiskonna kodanik ei tohiks kasvada vaid tõlkekirjanduse najal. Laste kasvatamine ja seda läbi õige kirjanduse on vajalik, ütleb kriitika.

Holger Pukk arvab, et lastekirjandus on viimaste aastatega kindlasti palju rikkalikumaks muutunud, kuid arenemisruumi jätkub. Varasema kriitika eeskuju järgides ütleb H. Pukk, et olulisemad teemad, millest peaks kirjutama, on noorte tänapäev ja revolutsiooniline võitlus (minevikust). Täna lugejad on tulevased kommunistliku ühiskonna liikmed. See tähendab, et kirjanduse tähtis ülesanne on endiselt kasvatada. Et õigetel teemadel kirjutataks, soovib kriitik autoritele esitada tellimusi. (Pukk 1958: 1230–1233)

Noorsoo- ja lastekirjanduses vajab enim lahtikirjutamist noorte tänapäev, eriti koolielu ainestik. Soov on saada uusi häid õpilastest kirjutatud teoseid, mis oleks sama head kui Oskar Lutsu "Kevade". (Tigane 1959: 583)

Pedagoogilise rolli tähtsustamine lastekirjanduses ei kao kuhugi sulaajal ega ka peale seda. Holger Pukk (1958) ja Endel Mallene (1964: 1255) tsiteerivad partei tulevikuprogrammi: "Eriti tähtsaks peab partei sirguva põlvkonna kasvatamist." Siiski õnnestub lastekirjanduse teemadel sõnavõtjatel rääkida teostest nii, et ideoloogiline saatejutt pole liialt domineeriv. Kriitikud ei tsiteeri pidevalt partei programmi, vaid vaatlevad teoseid kasvatuslikust seisukohast lähtuvalt, mis aga lastekirjandusest kõneldes tundubki väga orgaanilise tegevusena.

2.2. Kriitika toob välja tähtsamaid lastekirjanikke ja - raamatuid

Ellen Niit (1954) nimetab tähtsamad lastekirjanikud: Ralf Parve, Leida Tigane, Aino Tigane, Felix Kotta. Manivald Kesamaa. Lastekirjandusse on suure panuse andnud ka Aadu Hint, August Jakobson, Debora Vaarandi, Juhan Smuul, Paul Rummo.

Võrdluseks Ellen Niidu kirjanike loetelule esitab antud uurimuse autor Sirbis ja Vasaras üksteist aastat hiljem ilmunud artiklis Heino Väli arvates olulisemad teosed tollaegses lastekirjanduses. Nimekirja kuuluvad Iko Marani "Lauri ja Kaie imeline matk" (1964), Teet Kallase "Nii palju päikest" (1964), Ellen Niidu "Pilleriini lood" (1963), Silvia Rannamaa Kadri raamatud, Jaan Rannap "Salu Juhan ja sõbrad" (1964), Eno Raua "Sipsik" (1962), Marie Rebase "Jäise ratsu turjal" (1961), loetelu lõpetab Robert Vaidlo peatselt ilmuv "Lood Kukeleegua linnast" (1965). Heino Väli toob esile need konkreetset raamatud, mis tema meelest iseloomustavad kõige paremini eesti lastekirjandust ning mis sel ajal on aktuaalsed oma värske ilmumise tõttu. (Väli 1965)

Hilja Välipõllu (1961: 385) loetleb kümnendi vahetusel ilmunud olulisi proosateoseid: V. Beekmani "Karmil kevadel" (1957), V. Grossi "Ühe poisi suvi" (1959), L. Kahase (Iko Marani pseudonüüm) "Pisilugusid Jalukselt" (1956) ja "Tere jälle" (1956), A. Kaskneeme "Mere poeg" (1958), H. Laipaiga "Hõbetähega taigas" (1958), H. Puki "Seitseteist vaprat" (1958) ja "Rohelised maskid" (1960), V. Raidaru "Poisid tänavalt" (1956), S. Rannamaa "Kadri" (1959) E. Raua "Roostevaba mõök" (1957) ja "Sõjakirves on välja kaevatud" (1959), J. Smuuli "Meremees Murka" (1958). A. Tigase ja E. Kuusi "Meie Ott" (1959), R. Vaidlo "Suurtükiväelane Peeter Poligon pajatab" (1958).

Kriitikud hoiavad silma peal ka kirjanikel, kes pole teoseid tükk aega välja andnud, ärgitades neid seda tegema. Ideoloogiliselt ebakorrektselt ei tohi kirjutada ning samuti on kahtlane, kui professionaalne kirjanik vaikib.

2.2.1. Noorsookirjandus

Kontroll, kuidas ja mida kirjutati, jääb alles ka sula-aastatel – tsensuur ja nõudmised noorsookirjandusele on endiselt paigas, ei mingeid ideoloogilisi libastumisi, kasvavale põlvkonnale mõeldud teostes on lubamatu sümpaatne antikangelane ning endiselt oodatakse partei või vähemalt parteilase juhtivat rolli. Negatiivne tegelane saab küll juurde rohkem värvi, kuid mitte erilist poolehoidu. Pigem omistatakse heale tegelasele

egoistlikke omadusi, et teda mitmekülgsamana näidata, ent paha lapse hingeelu lahti ei mõtestata.

Ideoloogilisest vaatenurgast on lihtsam kontrollida, kas noortele mõeldud raamat on "õigesti" kirjutatud või mitte, realistlikud tegelased on kergesti jälgitavad ning nende käitumine, iseloom hinnatav. Sulaajal ilmunud tähtsamate noorteraamatute puhul paistab silma, et nad on mingis mõttes väljakutsuvad, teistmoodi. Villem Grossi "Tiivasirutus" on ideoloogiliselt kallutatud, romaanis on neljakümnendate aastate käsitlemine siiski julge valik.

1958. aastal ilmub Villem Grossi "Tiivasirutus", kriitika võtab raamatu soojalt vastu. Olev Jõgi (1959) kirjutab, et teos on kaasaegne, hoolimata sellest, et tegevustik toimub tegelikult paarkümmend aastat tagasi. Ideoloogilises ja kasvatuslikus mõttes on väga tähtis, et "Tiivasirutuses" moodustavad noored kommunistliku tööbrigaadi jms. Jõgi vaidleb vastu R. Rebase Noorte Hääle (1958) artiklile, kus väidetakse, et Pastaku ja Rita Lutsu näol olevat antud lihtsustatud pilt negatiivsetest tegelastest. Jõgi arvates ei tähenda lihtne karakter veel seda, et ta on lihtsustatud. Üleüldse ei leia ta, et "fašismivõsukese hingeelu" on vaja lahti seletada või tunda.

"Tiivasirutuses" elab terve klass kaasa Poola võitlusele hitlerliku Saksamaa vastu. Leida Tigane (1958) teab, et ilmselt leidub ka neid, kes hoiavad natsidele pöialt. "Milleks mööda vaadata faktist, et fašistide pooldajaid, nende vägivalla poliitika imetlejaid leidis Eestiski tol ajal küllalt, ja kuidas see siis koolis ei kajastunud."

Holger Puki (1962: 442) meelest on lastekirjanduse üldpilt ka kuuekümnendate alguses veel hall ennekõike seetõttu, et puuduvad eredad karakterid. Villem Grossi "Tiivasirutus" olevat aga vastand hallile. Teos on rikas probleemide ning karakterite poolest. "Tiivasirutus" on üks kriitika poolt enim analüüsitud teoseid üldse, sama palju tunnustust leiavad Silvia Rannamaa "Kadri" ja "Kasuema".

Noortele kirjutamine õnnestub hästi Lall Kahasel, eriti teoste "Pisilugusid Jalukselt" ja "Tere jälle!" puhul. (Tigane 1959: 578) Teet Kallase jutustuses "Nii palju päikest" (1964) on juttu tööd tegevatest noortest. Kallas on teose ilmumisajal kahekümnendates, autori noorus on ilmselt üks põhjuseid, miks tema raamat on populaarne ja meeldib lugejatele.

Teistest maadest ja rahvastest kirjutamine on tähtis nii lastele mõeldud ajakirjades kui ka konkreetsetes teostes. August Eelmäe (1958: 635–637) kirjutab, et Herta Laipaiga "Hõbetähega taigas" köidab noori, sest on kasutatud tundmatut ainetikku, viies lugeja kaugete põlisrahvaste evenkide keskele. Autor on korralikku eeltööd teinud, jutustuse tarvis on kogutud head materjali. Laipaik tunneb taiga taimi ja loomi. Teoses on palju seiklusi ja sündmusi. Eelmäe heidab ette, et ei osata konteksti lülitada kirjeldust ja jutustust, nimelt ei leidvat Laipaik sobivat momenti, millal anda lugejale andmeid oma tegelaste kohta. Üldiselt kirjutab Laipaik hästi ja kaasahaaravalt. Vajakajäämised (kompositsiooni osas jms) võib kanda vähese kogemuse arvele.

Herta Laipaik lähtub arusaamast, et vastavale eale kirjutades tuleb samaealisi tegelasi kasutada ning paneb lapsed Katrini ja Tõneti seikluste keskele, lisaks taiga looduse jälgimisele võideldakse bandiitidega. Selline lähenemine muudab teose veidi kunstlikuks. (Tigane 1959: 581)

Noorte kirjanike puhul ei tohi kriitika teha mõõndusi teose kunstilisest küljest arvustamisel. "Hõbetähega taigas" kritiseerides tuleb siiski leebem olla, sest Laipaik on valinud päris raske teema. Positiivne on see, et raamatutest info kirjanduslikuks teoseks kokku klopsimise asemel on tajuda autori oma kogemusi. (Pender 1958)

Vladimir Beekmani ajaloolise noorsooromaani "Kurbade kivide linn" puhul häirivad H. Palli (1959: 503–504) korduvad ajaloofaktilised vead. Leida Tigane (1959: 581): "Peamiseks põhjuseks, miks seda raamatut kriitika poolt nii hästi vastu ei võetud, nagu autori nimi ja kirjanduslik vilumus oleksid eeldada lasknud, on vähene süvenemine ajaloolisse materjali ja ka tegelaste vähene kandvus."

Heino Välja (1965) nimetatud Marie Rebase "Jäise ratsu turjal" (1962) jutustab Kihnu hülgeküttide elust, paralleelselt näidatakse hülgepoja kasvamist.

Uuele põlvkonnale mõeldud teoseid ilmub erinevatelt autoritelt. Üheks etteheiteks on, nagu kirjutab oma artiklis "Üldine tase peab tõsuma" L. Tigane (1959: 582), et noorsooraamatutes osatakse vähe kasutada dialoogi.

Reet Krusten (1967) toob ajakirjas Looming välja olulise probleemi eesti noorsoo- ja lastekirjanduses, kus tema arvates on autorid "nagu seadnud endale kunstlikke tõkkeid esteetilise tonaalsuse seisukohalt." Harva kohtab tegelast, kes toimetaks ja näeks vaeva mingi tõsise probleemiga. Kirjanikud ei tohiks karta ka lugude traagilisi lõpplahendusi.

2.2.2. Tüdrukuteraamatud

Tüdrukute- ja poistekirjandus on tinglikud märksõnad. Terminoloogiliselt saab määratleda tüdrukuteraamatuna teost, mis jutustab tütarlaste elust. Kesksseteks tegelasteks on tavalised neiud ja nende tegemised-toimetamised. Teoste teemad sõltuvad sellest, kui vanale lapsele kirjutatakse. Väikeste tüdrukute keskkonnaks on kodune miljö. Eelpuberteedialised on juba seiklushimulisemad, neil on lubatud käituda poisteraamatute tegelaste moodi, poisilikult. Poisteraamatud ei tähenda, et tüdrukud neid ei loe, pigem on aimatav, et tegu on seiklusliku kirjandusega. (Krusten jt 2006: 145,189)

Silvia Rannamaa teosed täidavad kriitikute ootusi, kes on korduvalt kurtnud, et liiga vähe on noorsookirjandust. 1959. aastal ilmunud "Kadri" toob endaga kaasa sulaaja värskust: kollektiivi kõrval antakse ruumi ka indiviidile. Neli aastat hiljem ilmub järg "Kasuema". Mõlemad teosed saavad rohkem tähelepanu kui ükski teine lasteraamat. Heino Väli (1965) kirjutab "Kasuema" arvustades, et autor ei ole keskendunud ainult peategelase loomisele, teised tegelased on sama värvikad.

See, kuidas inimene leiab oma koha kollektiivis, on nõukogude kirjanduse jaoks oluline teema. "Kadri" näitab lugejale, mismoodi kujuneb hädavaresest täisväärtuslik ühiskonnaliige. Kadri on arg, paljude komplekside, alaväärsustunde all kannatav tütarlaps. Tõeline C. Anderseni muinasjutu motiiv – inetust pardipojast saab kaunis luik. "Kadri" on kirjutatud päevikuvormis, mis on tütarlaste tüüpiliseks eneseväljenduse viisiks. Vastuseta jääb küsimus, milles õieti seisneb Kadri isa eksimus. Sellest räägitakse palju, kuid tegelikku tõde lugeja teada ei saagi. Kadri isa tuleb ja teeb kõik heaks, järsku oskab tüdruk matemaatikat ja kõike muud, liiga ilus lugu, et tõsi olla. (Välipõllu 1959: 570–572)

Kui "Kadrile" võib ette heita, et peategelasele satub õnn liiga kergelt sülle, siis "Kasuemas" peab Kadri juba ise enda eest võitlema. Isa võtab uue naise ja Kadri otsustab ennastohverdavalt minna internaatkooli. Rannamaa koondab võõrasema mõiste alla kõik halvad kasuvanemad ja need pärisemmed, kes ei seisa oma ülesannete kõrgusel. Aeg-ajalt läheb autor liiale kangelanna üliemotsionaalsuse rõhutamisega. Huvi kirjaniku ameti vastu vahetab välja soov saada pedagoogiks. Poiste ja tüdrukute

vahelised tülid lõpevad ühe tegelase surmaga, selline lahendus tundub liialdusena. (Kalda 1963: 634–636)

"Kadri" lõpu magusaks tunnistamine on eesti kriitikale iseloomulik, sest oluline on, et oleks naeru ja pisaraid. Rannamaa tegelased on kõik väga elusad ja veenvad. Kadri päevikkirjanikuna on sõnarohke iseloomustusi tegema, seguneb targa noore inimese läbinägelikkus ja samal ajal eht tütarlaspelikult terav (võõrasema) kõnemaneeeri matkimine. Tegevuspaik on internaatkool, kus kohtuvad päris traagilise saatuslega lapsed. "Üksik inimene, vigastatud hingega indiviid, antud juhul Sassi ema, jättis niisuguse lapse maha. Kuid riik ei jätnud. Sotsialistlik riik lõi ka niisuguste jaoks elluastumise tingimused, andis nendele toreda kasuema – internaatkooli." (Gross 1963: 1588–1591)

"Kadriga" paneb Silvia Rannamaa aluse 1960-1970ndate tütarlasteraamatutele, millega tegelevad veel kirjanikud Silvia Truu, Heljo Mänd, Aino Pervik, Ellen Niit ja Leelo Tungal. (Krusten 1995: 174)

Aino Pervik teeb kirjanikudebüüdi tüdrukutejutuga "Kersti sõber Miina" (1961). Heino Väli (1962) kirjutab Perviku debüütteosest, et juba selle üle tuleb rõõmustada, et see on suur lisa tüdrukutele kirjutatud raamatutele. Veel tähtsam on rõõmustada, et lastekirjanike perre on tulnud juurde eeldatavasti uus autor. Kõik kriitikud ootavad, et rohkem lasteraamatuid kirjutataks. Kuid Väli küsib, miks Kersti isa peab ilmtingimata olema kirjanik.

Kirjanikust isa motiiv esineb veel Ellen Niidu "Pille-Riinis". Silvia Rannamaa "Kadris" on haiglakaaslasest kirjanik, kes neiule nõu ja moraalselt tuge pakub. Võimalik, et tundes vastavat eriala, oskavad autorid kõige paremini sellest rääkida või tahetakse rõhutada tegelaste teatud erilisust. "Kersti sõber Miina" peategelane on tark ja isepäine. See nõukogude ühiskonna kodaniku ideaalist lähtuvalt tavapäratult isepäine ja tugev kuju esineb veel suuremal määral Perviku "Õhupallis" Nelena.

Noorsooromaan "Õhupall" (1969) on Aino Perviku juba küpsem ja julgem teos. Peategelane on Nele, kelle abil üritab autor taotleda sallivust teisitiolemise suhtes. Teos tekitab poleemikat, sest taunitav on kangelane, kes paneb rõhku vaid välisele ja käitub ebasüüdsalt.

"Õhupall" on mahult pea romaani mõõtu, kuid struktuuri ja sisu osas on teatud vajakajäämised. 11. klassi tüdruk Nele leiab end peale konkreetset situatsiooni oma mures üksi olevat, pole õieti sõpru ning pere ei paku piisavalt moraalselt tuge. Aino Pervik vastandab (ehk liiga teravalt) vanakooli pedagoogid noortega ning ajab viimaste mõistmist taga. Kriitik kirjutab: "Üks asi on mõista ja teine – heaks kiita". Nele ei saa aru, et võõra noormehega hotelli nuusikat kuulama minna on halb. Et see, et midagi "päriselt" ei juutu, ei tee olematuks, et tegelikult on väärib juba minek ise. (Tõldsepp 1969)

Silvia Truu avab Silja-raamatute seeria 1967. aastal jutustusega "Silja, päikesekiir ja maailm", millele järgneb "Kuu aega täiskasvanu" (1968). Arnold Tulik (1968) on "Kuu aega täiskasvanu" analüüsinud algebra valemiga: "X – a – b – c võrdub Y". "Silja, päikesekiir ja maailm" peategelane on saanud "Kuu aega täiskasvanu" raamatus 16 aastat vanaks, tema sõber Indrek on sügisel minemas abituriumi, viimane heidab neiule ette, et see ei ole piisavalt iseseisev. Silja plaan vanematega Krimmi puhkama minna luhtub noormehe tõttu, lisaks on tüdrukul võimalus minna koos sõpradega tööle. Valemi tulemus "Y" moodustubki erinevate põhjuste tagajärjel, Silja loobub reisist ja saab esimese töökogemuse.

Ellen Niidu "Pille-Riini lood" on mitmeti mõistetav: ühelt poolt väikse tüdruku lihtsa igapäevase elu kujutamine ja teisalt filosoofiline alltekst. "Pille-Riini lood" tõlgendusvõimalus paneb kriitikud kahtlema, kas nii on sobilik lapsele kirjutada.

Peategelane Pille-Riin ei ole probleemne laps, tal on vanemad, õigemini "tema on oma vanematel". Tüdrukul on ka vanaisa ja tädi, kes elavad maal. Lastekirjanduses tuleb tihti ette, et hellitatud lapsed on pahatahtlikud, kuid Niit ei ole absoluutselt sellist muljet jätnud, tüdruk on normaalne ja ka naljakas. Pille-Riini ümbritsevad mõistvad ja hoolitsevad täiskasvanud. Teose n-õ süžeeetus õigustab end. (Gross: 1963: 756-757)

"Pille-Riini lood" on kompositsiooniliselt üles ehitatud nii, et kevade alguses alanud sündmustik lõpeb nääridega. Teoses on täiskasvanud lugejale suunatud lõike, sest algselt ilmuvad lood ajakirjas Nõukogude Naine. Näiteks räägib tädi Juula oma kujuteldavast lapsest ja surnud peigmehest. Seetõttu on teos kohati raskepärane ja kannatada saab ka peakangelanna, keda ei kujutata aeg-ajalt sümpaatsena. (Liidja 1963: 757–758)

Ellen Niidu "Pille-Riini lood" meeldib võib-olla isegi emadele rohkem kui nende väikestele tütardele. Autor oskab hästi vaadata lapse sisemaailma, pannes selle ka ilusasse vormi. Paljukasutatud perekonna teema tärkab Ellen Niidu käe all väga värvikalt ellu. Teos paneb täiskasvanu oma lapsepõlve mängumaadele mõtlema. Pisike lugeja aga ihkaks rohkem tegevust ja selgemaid karaktereid. (Ernesaks 1963)

Endel Mallene (1964: 1257) võtab kokku arvamuse teemal, kes on "Pille-Riini lood" adreessadiks. Mallene ütleb, et konkreetselt tüdrukuteraamatuks ei saa seda määratleda, aga vanuse osas arvab ta, et teos ongi suunatud korraga nii lapsele kui vanemale inimesele. Näiteks Antoine de Saint-Exupéry "Väike prints" sobib lugemiseks nii noores eas kui ka täiskasvanuna, erinevus seisneb lähenemises teosele.

Reet Krusten (1967: 199) räägib lasteraamatu huumori kaheplaanilisusest. Otsene nali on see, mida laps loeb ja taipab iseseisvalt. Palju esineb ka teiseplaanilist koomikat, mida mõistab üldjoones vaid täiskasvanu. Niisugune mitmetasandilisus rikastab ja lisab teosele sügavama tähenduse. Ellen Niidu "Pille-Riini lood" on just selline raamat.

2.3.3. Poistekirjandus

Viiekümnendate keskpaik ja lõpp on väga erinevad. Kirjanikud, kes kümnendi keskel alustavad, saavad kirjutades küpsemaks ning olustik, mis järjest vabamaks läheb, lubab keskendumist ideoloogilisele küljele tunduvalt vähendada. Viiekümnendate tähtsamaid poistekirjanikke on Holger-Feliks Pukk, kellelt ilmub "Kaks punast kaelarätti" (1953), mida Leida Tigane (1955) nimetab Sirbis ja Vasaras üheks õnnestunuimaks lasteraamatuks. Poistekirjandusse annavad oma panuse veel Ralf Parve, Heino Väli, kelle teosed jäävad käesolevas uurimuses mahu tõttu kõrvale.

"Kaks punast kaelarätti" järel ilmunud "Salga au" (1955), "Lugu ühest meeskonnast" (1956) on veel korralikult täidetud nõukogude ideoloogiaga: lood pioneeridest, kes paljastavad rahvavaenlasi jms, on olemuselt must-valge ülesehitusega. Puki teoses "Rohelised maskid" (1960) on juba põnevam teemapüstitus. Hiljem ilmub autorilt veel "Rikas suvi" (1965) ja "Kes tulistas?" (1968)

Hilja Välipõllu (1961: 386) ütleb, kui autor läheb liiga kaasa oma teose kangelase vempudega, satub ta kergesti ebapedagoogiliste kilda, samas raamat, mis on väga kasvatulik, ei eelda, et on ka hea. Holger Puki "Rohelised maskid" on põnev ja ühtlasi pedagoogiline. Jutustuse keskpunktiks on "Roheliste maskide" liikmete tegevus. Positiivne on loodussõbralikkuse aspekt. Teos on tuttavalt sarnane A. Gaidari jutustusega "Timur ja tema meeskond". H. Välipõllut teatud sarnasus ei häiri. Probleem seisneb pigem selles, et Puki karakterid on veidi nõrgad ning kohati esineb tühisõnalisust.

Hilja Välipõllu (1961) kiidab Eno Raua teost "Roostevaba mõök" (1957), sest jutustus on ühtlasem kui näiteks H. Puki "Rohelised maskid". "Roostevaba mõök" meenutab ungarlase F. Molnari "Pal-tänava poisse".

A. Hameri (1958: 52–53) ütleb, et Eno Raua teose "Roostevaba mõök" puhul on korruga koomiline ja tõsine alustuseks raamatu pealkirigi. Huvitav on eessõnagi, kus räägitakse teose saamisloost. Autori juhuslikult leitud ajakiri viib ta oma lapsepõlvemaale. Tegelasteks on paariteistkümnepäevased poisid. Elatakse kodanlikus ühiskonnas, kus tegelikkus sekkub Hameri meelet poiste mängu aeg-ajalt ebameeldivate avalduste näol. Poiste vaprus esineb seal, kus nad pole seda teadnud otsida. Poistekamba omavahelisest sõjast kasvab aga välja terve sõpruse- ja seltsimehelikkusetunne. Autor kirjutab hästi ja poistepäraselt, ta on veenev.

R. Kaugver (1958) vaidleb vastu neile arvajatele, kes leiavad, et "Roostevabas mõõgas" on liiga palju tuttavaid situatsioone, öeldes, et Raua tegelased elavadki iseenda väljamõeldud maailmas, mille on raamatute abil loonud. Peategalse Roltsi kuju on õnnestunud ja põhjendatud. Samas on ajakiri "Roostevaba Mõök" ebausutavalt hästi kirjutatud, poisid ei oskaks nii kvaliteetselt tööd teha.

"Roostevabale mõõgale" järgneb "Sõjakirves on välja kaevatud" (1959), mille kohta Villem Gross (1960) ütleb, et see on isegi eelkäijast parem. Tegevuspaik on viidud seekord kaunisse maakohta. "Mets, päike, vesi ja vabadus – see on romantika, mis kunagi ei näi aeguvat ning on alati nõus teenima nõtket sulge." Gross küsib, kas on oodata järge. Järge konkreetsete tegelastega ei tule, aga kuuekümnendate lõpus ilmub triloogia: "Päris kriminaalne lugu" (1968), "Lugu lendavate taldrikutega" (1969), "Telepaatiline lugu" (1970).

Robert Vaidlo "Suurtükiväelane Peeter Poligon pajatab" (1958) puhul kujutab Villem Gross (1958: 568–570) visuaalselt väga hästi ette, kuidas sõjasangar jutustab huvitatud nägudega poistele oma lugusid. Autori taotlus jätta vabavestluse mulje veab paaris kohas alt, seal, kus lugu algusest lõpuni ei jutustata, jääb segane mulje. Gross ütleb karmilt: "Kompositsioonilõtvust ei ole võimalik vooruseks lugeda." Mõned lood on veidi kahtlase väärtusega, kuid teos iseenesest on huvitav, ennekõike R. Vaidlo raamatuformaat, hea idee on panna sõjamees pajatama. Tähtis on see, et räägitakse Suurest Isamaasõjast. Olev Jõe (1958) jaoks pole Vaidlo kasutanud võimalust olla pedagoogiline. Vaidlo keerab tõsised asjad naljaks ja jätab liiga palju lahtisi otsi.

Vaimukalt ja tabavalt kirjutab Jaan Rannap koolielust. Tema esikteos on "Roheline pall" (1962), millele järgneb "Sula Juhan ja ta sõbrad" (1964), kus tegevus keerleb kaheksaklassilises koolis käivate laste ümber, kuigi juttu koolist ja õppimisest on raamatus suhteliselt vähe. Peakangelased ei ole pailapsed. Osa neist õpib koolis väga hästi, teine osa keskmiselt, paar veidi nõrgemalt – nagu lapsed ikka. Noorte omavahelisi suhteid on kirjanikul õnnestunud hästi kujutada. Pole ühtegi lugu, mis oleks ebamäärane, kõikjal on autori omapoolne seisukoht tuntav ja moraal on olemas. Teos on vaimukas ja sobib lugemiseks nii lapsele kui täiskasvanule. (Ernesaks 1964: 437–439)

"Salu Juhan ja ta sõbrad" puhul köidab teose huumor. Tegelaste välist kirjeldust pole autor suurt jaganud, kuid esimeses peatükis annab ta leidliku nipiga iseloomustused Juhani sõprade kohta – noormees peab pioneeriülesande käigus seda tegema. Rannapi isiklik elukogemus – matemaatika õpetaja, kergejõustiku koondmeeskonna liige – annab talle suurepärase eelise. (Trikkel 1964)

"Salu Juhan ja ta sõbrad" kuulub lastekirjanduse põhivara hulka mitte ainult huumori, vaid ka osava ja kaasaegse elu kujutamise eest. Rannapi karakterid on muutunud veel paremaks, autoril on head tähelepanekud poiste osas, kahju vaid, et tüdrukute puhul veel samamoodi ei ole. J. Rannapi poisid on huvitavad ja loomulikud ning üldiselt ka sümpaatsed, ennekõike tänu humoorikale kujutamisele, ükskõik, mida nad ka ette ei võtaks, ei saada nende tegevust pahatahtlikkus. (Gross 1967)

Kriitika toob esile Jaan Rannapi keskkonna teemast kõneleva "Viimane valgesulg" (1967), mis räägib looduses veel säilinud merikotkastest ja noortest, kel see teema hingelähedane. Arvustamata ei jää ka Rannapi 1968. aastal ilmunud "Musta lamba

matused" (1968). "Agu Sihvka annab aru" (1973) jääb uurimisfookusest välja, kuid võiks lausa kultusraamatu tiitli nime kanda, sest on argikõnes ehk enim tsiteeritud. Reet Krusten (1967: 198) ütleb, et "Jaan Rannap on meie tänapäeva lastekirjanduse kõige isikupärasemaid autoreid."

Heljo Männi "Toomas Linnupoja" (1968) kohta öeldakse samuti, et see sobib lugemiseks nii lastele kui täiskasvanutele. Peategelase Toomase osas kahtleb Reet Mürk (1968), kas üks kaheksanda klassi poiss nii naiivne on. Mürk heidab ka ette, et täiskasvanute osakaal on väike, õpetajad on loomulikult kohal, kuid peale meelelahutuslikku osa, mida antud raamatus on küll, ei paku ta harivat ega rikastavat külge. "Kui Heljo Mänd oleks selle raamatu kirjutanud Peeter Mäe, Toomas Linnupoja, Toivo Käreda või Katrin Ehalille suu läbi, siis võiks tema suhtumisega inimestesse ja sündmustesse rahul olla. Kuna ta on seda teinud enda nimel, siis mitte." Siiski leiab kriitik, et "Toomas Linnupoeg" on jutustamislaadilt hea, noorte endi mõtteid on osatud hästi kirja panna. Üldiselt võtab kriitika teose sõbralikult vastu, peategelase sekeldused on vaimukad.

2.3. Kunstmuinasjutu tagasitulek ja teaduslik fantastika

II maailmasõja järel elavneb Lääne-Euroopas kunstmuinasjutu ja fantaasiakirjanduse viljelemine. Näitena võib tuua Soomest Tove Janssoni, kelle 1950. aastal avaldatud "Muumipapa memuaarid" ilmub eesti keeles küll alles 1975, kuid Rootsi kirjaniku Astrid Lindgreni teoste tõlked jõuavad eestlasteni õnneks 1960ndatel. Fantaasiamänguliste lasteraamatute leviku põhjuseks loetakse sõjajärgse aja majanduse ja üldise heaolu madalseisu. Eesti lastekirjanikel avaneb võimalus loobuda sotsialistliku realismi piirangutest ja vabamalt fantaasiakirjandust viljeleda poliitilise õhkkonna muutumisel, mis algab peale Hruštšovi võimuletulekut. (Krusten 1995: 175)

Fantaasiakirjandus ei ole nii üheselt määratletav, annab rohkem mänguruumi, võimaluse ka ideoloogilisi piire nihutada. Väljamõeldud maailmades toimivad oma reeglid, mis on autori poolt paika pandud ega pruugi ühtida nendega, mida nõutakse päriskirjanduselt ehk raamatutelt, mis kujutavad justkui päriselu. Ajastu vastuolud

lubavad autoril kirjutada fantastikat hoopiski ausamalt ja tõepärasemalt kui reaalsed elu kujutavat teost, sest selline žanr annab kirjanikule suurema vabaduse oma loomingule üle.

Artikleid ja arvustusi on fantaasiakirjandusest tunduvalt vähem, kui seda on realistlike noortejuttude kohta. Mudilaskirjandus jääb kriitikute poolt liiga tihti kahe silma vahele. Eesti lastekirjanduse kriitika 1950–1960ndatel ei kõnele kuigi palju lapse seisukohast lähtudes, vaid on väga täiskasvanukeskne. E. Teder (1966) toob lisaks välja, et laste lugemishuvi väljaselgitamisega peab rohkem tegelema.

Kuna 1950ndad on ideoloogiliste nõuete poolest karmimad, siis on kirjanike jaoks neutraalne lahendus kirjutada loomajutte. Terava alltekstiga jääb silma Aadu Hindi lasteraamat "Hundid ja kitserahvas", mis sisu pärast raamatukogudest ja –poodidest ära korjatakse. Muinasjutt vestab kolmest hundist ja kitserahvast, kelle pereisa on elust ilma jäänud. Isa ei mäaginud ega meeldinud piisavalt hästi huntidele. Lugu ilmub ajalehes "Säde" (1955), hiljem omaette teosena 1956. aastal, mille järel EN Kirjanike Liidu parteikoosolekul 1957 öeldakse, et nõukogude eesti kirjanduses esineb ideoloogiliselt nõrgestatust. (Krusten 1995: 175)

Loomade ja üldse looduse teemal muinasjutte ilmub ka edasipidi. Tegelasteks valitakse ka eesti oma rahvapärimestest tuntud tüpaažid. H. Ernesaks (1968) ütleb, et "muinasjuttudes esitatakse kaudsel viisil kunstilisemalt ja ilmekamalt neidsamu kasvatustõdesidki, mis otseselt kujutatuna jäid lamedaks ja igavaks." H. Ernesaks kiidab Aimee Beekman "Sõnni Siimu".

Robert Vaidlo seiklus- ja tegelasrohke kunstmuinasjutu "Lood Kukeleegua linnast" (1965) ja "Doktor Meerikese ja Ponts-Ontsu imepärase merereisi" (1965) käsitus on järgmises peatükis.

2.3.1. Rääkivad mänguasjad

Kunstmuinasjuttudele iseloomulikumaid tegelasi on kõnelev mänguasi. Eesti kirjandusse tuleb selline armas tegelane kuuekümnendate alguses Eno Raua "Sipsikuga" (1961).

Mardi õmmeldud ja oma väiksele õele Anule kingitud kaltsunukk Sipsik ärkab suurest armastusest ellu. Sipsikul on kõitev iseloom. Kingakarbist valmistatud raketiga plaanib tegelane lennata kaugemale planeedile, kuna Anu kurvastaks väga, kui ta liiga kaua ära on, otsustab Sipsik lühema teekonna – Kuule minemise kasuks. Eno Raua fantaasia toetub tegelikkusele ja on põimitud läbi peene huumoriga. Lapsed vajavad lihtsust, mitte primitiivsust ja autor on tabanud seda. (Gross 1963: 754–755)

Eno Raua tegelane Sipsik on pigem suurepärase abimees, kes loob Anu ja Mardi vahele kontakti. "Sipsik" on fantaasiarikas, kaasahaarav ja samal ajal pedagoogiline. Eno Raud jagab lastele informatsiooni nende vanusest lähtuvalt. Autor on saanud väga hästi hakkama reaalsuse ja fantaasia kokkusulatamisega. Rännakut Kuule, Hiinamaale jne – saab võtta mõttekujutuse mänguna. (Krusten 1967: 197–198) Mänguasjalt saab toetust ka peategelane Heljo Männi raamatus "Koer taskus" (1967)

Kalju Kangru "Timbu-Limbu õukond ja lumemöldrid" (1969) peategelane on tibatilluke nukk, kes elab kasetohust lossis. Raamatus on väga palju erinevaid tegelasi: jonnipunn Toru-Loru, üleskeeratav koer Muki, kummist poiss Pambu jne. Põhiteema: kui lumemöldrite hoole all olev lumeveski ühel sügisel tööle ei hakka, asuvad põhjust välja selgitama vapper väike nukk ja tema kaaslased.

1966. aasta kirjandusvõistlusel II auhinna saavutanud Kalju Kangru "Timbu-Limbu õukond ja lumemöldrid" on lugemislaadilt kaasahaarav. Probleemiks on, et teoses on liiga palju tegelasi, kõik nad ei õigusta oma olemasolu. 1970. aastal ilmub veel üks rääkivast nukust raamat – Georg Sepa "Anneli Valge Nartsissi tänavalt" (Jaaksoo 1971: 771)

Omaette huvitava lahendusega on Heino Väli raamat "Peetrike", kus tüdrukust ehk pahast Katrinist saab hea Peetrike. Arvamused, millised on hea Peetrikese teod, on ilmselt täiskasvanul ja lapsel erinevad. "Peetrike" näitab lapse sisukohast lähtuvalt maailma, täiskasvanu ei mõista alati väikemeest, kui kas või kummikud on porised, sest vesi ja pori on toredad ning võimatu vältida. (Linnamägi 1967)

2.3.2. Teaduslikust fantastikast

Vladimir Beekmanil ilmub 1959. aastal teadusliku fantastika valdkonda kuuluv kunstmuinasjutt "Aatomik" ning üheksa aastat hiljem selle järg "Aatomik ja küberneetiline karu" (1968). Aatomik satub tollaegsele ideoloogiale vastavalt kurjade jõmmide kätte (tuumarelvad), ent hakkab vastu ja saab kurjusest jagu – tüüpiline nõukogudeaegsele maailmapildile – meie ja nemad, need pahad kapitalistlikud imperialistid, kes on alati valmis sõda alustama. Aga Aatomik võtab oma jõu kokku, isegi kui on algul end ahvatlustest (Raadiolaine) pimestada lasknud, võidab vaenlased.

Holger Pukk (1962) ütleb, et teemalt on "Aatomik" õige ja hea. Autor näitab aatomi headust, tema võimsust, kuid saab saatuslikuks, kui teda kasutatakse halbade asjade tegemiseks. Puki meelest ei ole autor lõpuni välja toonud muinasjutule omaseid iseloomulikke jooni (nagu tugev alltekst). H. Ernesaks (1968) ütleb järje "Aatomik ja Küberneetiline Karu" kohta, et see on lennuka fantaasiaga põnev raamat, kus leidub häid sõnaleide ning ühtlasi on ka asjalik.

Hoolimata suurest tehnika- ja kosmosevaimustusest 1960ndate ühiskonnas, kurdab O. Kruus 1967. aasta ajalehes Edasi, et fantastikat on eesti lastekirjanduses vähe. Kruus ütleb, et "Aatomik" on õnnestunud raamat, autor näitab väiksele lugejale maailma, mida päriselt oma silmaga ei näe. Mudilastele on fantastikat üldse raske kirjutada, sest valdkond eeldab mingilgi määral eelteadmisi. Väiksel lapsel on palju õppida ja avastada veel nii palju oma argipäevasest ümbrusest, kuid varem või hiljem peab neile tutvustama ka muud.

Peamiselt avaldatakse fantastikat lasteajakirjas Pioneer, kus 1950ndate lõpus ja kuuekümnendatel ilmub järgnevaid jutte: Madis Raju "Lumeinimene", "Veenusel", "Kaugete päikeste poole". Raju arendab "Meremehejutus" omapärase loo teemal veealune elu Atlantisel. Lugu on loogiliselt üles ehitatud, kuid uusi teadmisi ei jaga ja üldpilt on küllalt emotsioonitu. Elar Kuusi "Kummalises hommikus" saadab autor peategelase Juku kaugesse tulevikku. Poiss ei ole väga positiivne, kirjanik on peategelase abil andnud noort inimest kritiseeriva pildi. Lisaks ilmub Ustus Aguri "Kiri". Reedik Palmi 1965. aasta "Pioneeris" avaldatud "Vaigulõhn" on hea, sest tegelased on usutavad ja pole must-valgelt kujutatud. Autor näitab uut vaatenurka, tema

tegelased ei lähe võõrale taevakehale vägivaldsete mõtetega allutada päriselanikud, vaid väljendavad põnevust ja romantikat, mis kaugete maade ja elude suhtes on. (Kruus 1967)

Boris Kaburi näidend "Rops" leiab piisavalt äramärkimist, kuid "tema suurem jutustus "Kosmose rannavetes" ei ole nii hea, sest tegelased ei hooli kosmoserändude ega ka muudest eeskirjadest, nad uitavad omapäi ja sellise tegevusega seavad ohtu kogu elu Maal". (Kruus 1967)

Populaarteadusliku kallakuga Iko Marani "Lauri ja Kaie kummaline matk" (1964) jutustab läbi mikroskoobi paistavast elust – amööbid, spoorid. Hilja Välipõllu (1963) leiab, et realism ei lähe sellest halvemaks, kui lastekirjandus ka laste fantaasialendu toidab. Raamat, kus on ühendatud teaduslik tõde muinasjutulisusega, on just midagi sellist, millest noorema astme lugejad puudust tunnevad. Ustus Agur (1965) ütleb, et poolteadusliku ja ilukirjanduslikult hea faabula ühendamine ei ole kerge. Lisaks ei tohi teos mattuda populaarteaduslike faktide alla, sest nii kannataks teose kunstiline pool. Maran on olnud mõõdutundeline materjali kasutamisel. Autor on teaduse peitnud tegevustikku. Kõik autori lahendused ei ole uudsed, kuid on hästi kirjutatud. Selliseid raamatuid võiks olla veel!

3. Robert Vaidlo "Lood Kukeleegua linnast" ja Doktor Meerikese ja Ponts-Ontsu imepärane merereis"

3.1. Kirjanik Robert Vaidlo

Robert Vaidlo (1935. aastani perekonnanimi Veide) eluiga on 14. veebruar 1921 – 1. oktoober 2004. Tema ema on hambaarst ja isa raamatupidaja. Robert Vaidlo õpib Tallinna Prantsuse Lütseumis aastatel 1929–1940 ja Tartu Riiklikus Ülikoolis sõja alguseni 1941. aastani, misjärel ta mobiliseeritakse Punaarmeele, kus teenib Eesti Laskurkorpuses suurtükiväelasena.

Töökohad on aastatel 1945–1951 ja 1954–1962 Rahva Hääl ning Looming 1962–1965 (publitsistikaosakonna juhataja), ETVs on ta ametilt (eraldi ka laste- ja noortesaadete) peatoimetaja. Robert Vaidlo on NLKP liige 1969–1990, Kirjanike Liidu liige aastast 1956. (EKL 2000)

2008. aastal leitakse Audeväljal hauaplats, kus on kolme mehe ja ühe lapseootel naise säilmed. Loo uurides selgub, et tegu on 1944. aastal Punaarmee poolt maha lastud ohvritega. Audevälja asub Harjumaal Padise vallas Keila-Haapsalu maantee ääres, inimesed üritavad seda mööda põgeneda Rootsi. Üheks mahalastuks osutub Robert Vaidlo vend Osvald Vaidlo, naisohver on viimase abikaasa. Tegelik lugu on äärmiselt traagiline. 1941. aastal koputatakse Vaidlote ukse peale, eeldatakse, et see on mobiliseerimiskutse vanemale vennale Osvaldile, aga minema peab hoopis noorem. Robert Vaidlo teenib kaugel Punaarmees, kui samal ajal tema vend Saksa sõjaväkke läheb. Osvald üritab Eestist põgeneda, kahjuks ebaõnnestunult. Robert Vaidlo saab sõja lõpus Audevälja kohalike käest teada, mis on juhtunud, kuid varjab seda fakti Vene okupatsiooni ajal, hoolimata asjaolust, et teda korduvalt üle kuulatakse. (Lõhmus 2008)

Robert Vaidlo esimene jutustus "Kadunud havi" (1954) on kirja pandud oma ajastu võtmes, situatsioon ja lugu sobivad vastavate nõudmistega ja konflikt on ka vägagi ajakohane – linnapoiss Enn Sarapik, kes on veidi üleolev ja rikutud mõtlemisega, satub maale (rõhutatult kolhoosi), kus toimub metamorfoos tänu töökate maapoiste (pioneeride) eeskujule ja temast saab hoopis teine inimene. Kadunud havi on süüdistus,

millega tuleb Enn Sarapikul seista silmitsi jutustuse lõpuosas, kus ta tunnetab eriti teravalt ebaõiglust ja valesüüdistuse valu ja masendust. Järgneb "Kotkamäel karjub kajakas" (1955), kus peategelaseks juba tuttav Enn Sarapik, kellest saab nüüd maapoiss ja täieõiguslik pioneerimaleva liige. Raamat on põnev, sest pioneeridele on antud tähtis ülesanne.

"Sõpruse nimel" (1957) sisaldab üheksat jutustust. Nagu pealkiri ütleb, räägib raamat sõprusest, aga headeks kaaslasteks on loomad: kass, koerad ja hobused. Oma tegelastesse suhtub autor suure soojuse ja südamlikkusega. Muutunud on Vaidlo kujutamislaid, kadunud on ajastule iseloomulikud loosungid ja didaktilised ümberkasvamised, muheda huumoriga näidatakse "Prillides" väikse tüdruku suurt soovi olla tähtsam ja targem, selleks tuleb arstilt prille nõutama minna. Enne raamatut "Lood Kukeleegua linnast" ilmub "Viirulise purje all" (1964), Nõukogude Eestis ilmuvad veel "Pipraveski" (1965) ja "Jutujulla" (1967), "Kessu" (1978), "Teed viivad alati kuhugi" (1975) "Kessu ja Tripp" (1988). Uues Eesti Vabariigis avaldatakse "Ampa" (1995), "Midli-Madli tilpamised" (2002).

3.2. "Lood Kukeleegua linnast" ja "Doktor Meerikese ja Ponts-Ontsu imepärase merereisi" kui kunstmuinasjutud

Kunstmuinasjutt on muinasjutt, mis on kindla autori loodud. On olemas autorimuinasjutt, mis on enamjaolt rahvajutu kirjanikupoolne edasiarendus, teisendus. Eestis on seda teinud lastekirjanik Ansomardi. Teise võimalusena võib autorimuinasjutt olla kirjaniku omalooming. Sellisel juhul on tegu muinasjutt-romaaniga, millel on juba keerukam süžee, mitmeplaanilisemad tegelased, kes arenevad sündmuste käigus. (Krusten jt 2006: 95)

Robert Vaidlo "Lood Kukeleegua linnast" (1965) ja "Doktor Meerikese ja Ponts-Ontsu imepärase reisi" (1971) on kunstmuinasjutt-romaanid, mis on autori välja mõeldud. Robert Vaidlo loodud maailm, kus toimetavad pärisinimeste joonistatud tegelased, on esmapilgul lihtsakoeline, veidi naiivne. Sündmustiku arenedes koorub tekstist välja muhe huumor ja irooniatki tegeliku elu arvel. Kunstmuinasjutu formaat annab võimaluse kasutada allegooriat, ka otsesõnu muiata ühiskonnas toimuva üle.

Kunstmuinasjutele on iseloomulik, et loos on olemas esmane ja teisene maailm. Näiteks satub reaalne tegelane teise, palju imelisemasse paika või hoopis eriskummaline tüüp tegutseb ise pärismaailmas. On teoseid, kus väljamõeldisel on palju sarnast tegelikkusega. Kunstmuinasjuttudele üks tüüpilisemaid võtteid on elututele olenditele elu andmine, näiteks osatakse rääkida. (Krusten jt 2006: 95–96)

Raamatuid "Lood Kukeleegua linnast" ja "Doktor Meerike ja Ponts-Ontsu imepärane merereis" võiks vaadata kui kunstmuinasjutte, kus on oma maailm, milles omakorda on äratuntav sarnasus reaaleluga. Vaidlo teostes on esmane ja teisene maailm parasjagu kirju, joonistatud tegelaste ja mänguasjadega paralleelselt elavad Toamaailmas ka päris lapsed, mis tähendab, et Vaidlo fantaasiategelased liiguvad ka reaalmaailmas.

Teoses „Lood Kukeleegua linnast“ avaneb pilt joonistatud maailma. Kirjutuslaua peal on vihik, kuhu on värvitud maailm, milles tehakse igapäevaselt oma toimetusi. "Kukeleegua oli selle linnakese nimi, kus nad kõik elasid ja üldse oli kogu Kukeleegua joonistatud ning see asus Jooniamaal, see tähendab laste joonistusvihikus. Et aga lapsed, kui nad midagi joonistavad, kujutavad kõike alati ette elavana nagu päriselt, siis elati ka Kukeleegua linnas ja kogu Jooniamaal nagu päriselt." (Vaidlo 2011: 6)

Jooniamaa on laste Kersti ja Kaarli joonistatud. Negatiivsed tegelased võiksid olla poisi sodimised, aga Kukeleegua linn ja rahvas tüdruku joonistatud. Vaidlo loodut võib vaadata kui Kersti ja Kaarli väljamõeldud fantaasialoomingut või nagu teoseid, kus laste joonistatud tegelased hakkavad ühel hetkel elama iseseisvalt oma elu. Väljamõeldu on autori oma looming, kuid jätab mulje, nagu oleks laste vaimusünnitis. Noored saavad fantaasia abil mõtetes minna, kuhu iganes soovivad.

Joonistatud maailm on Kukeleegua rahva reaalsus. Tegelased elavad nagu päris maailma inimesed, neil on bussid, autod jne. Kilomeetri asemel on pikkusühikuna kasutusel lehekülg. "Kui mujal maailmas mõõdetakse kaugusi meetrite ja kilomeetritega, siis Jooniamaal käis pikkuste mõõtmine vihikulehe-verstadega. Vihikulehe ääre peal lõppesid kõik asjad ära." (Vaidlo 2011: 46) Eeldades, et Jooniamaa rahvas on joonistatud, peaks nad olema tasapinnalised, kuid teost „Lood Kukeleegua linnast“ lugedes jääb mulje, et tegelased elavad ruumilises maailmas.

Mänguasjad tegutsevad joonistatud tegelastega paralleelselt oma toanurgas. Kahe Robert Vaidlo raamatu peale kokku on palju rääkivaid lelusid. Aga nii mänguasjad kui

ka joonistatud tegelased on ettevaatlikud, sest samal ajal elavad nad päris inimeste keskel, kes neid liikumas märgata ei tohi. Selline salatsemine teeb loo maagiliseks või siis lisab muinasjutule tüüpiliselt õpetlikke sõnu, manitsedes olema ettevaatlik ja hoolas. Raamatus "Doktor Meerike ja Ponts-Ontsu imepärase merereis" kirjutab Robert Vaidlo (2011: 24): "Kersti ei võinud muidugi nende juttu kuulda, sest nukkude kõnet kuulevad ainult need, kes oma nukke väga armastavad."

Teoses „Doktor Meerike ja Ponts-Ontsu imepärase merereis“ satuvad doktor Meerike ja Ponts-Ontsu muinasjutumaale – Rõmuuta saarele. Kui vendade Grimmide muinasjutus „Hans ja Grete“ on vaid üks söödav majake, siis Rõmuuta saar on pea tervenisti magus. „Valendasid ja roosatasid pastilaamajad tumeroheliste kommipuusalude keskel, paistsid pruunid šokolaadiaiad, heledad vahvlist kõnniteed, kõrged kiiged, karuselli kirju kuppel ja veel palju muud seninägematut ja ilusat, mida ainult üks imepärase saar võib pakkuda.“ (Vaidlo 2011: 35) Autor ei ütle, miks Rõmuuta saar on magus. Ei ole teada ka see, kuidas on Rõmuuta elanikud sinna sattunud ja miks valitseb saart Šoko-Roko.

3.2.1. Tegelased ja nimepoetika

"Lood Kukeleegua linnast" tegelased jagunevad muinasjutule omaselt headeks ja halbadeks. Halvad tegelased on Jooniamaa vaenlased – nürinaadid, kuid autor on lastele kirjutades säilitanud optimistliku noodi: "Tavaliselt oli asi nii, et kui mõni olevus oli nimme pahasti joonistatud, siis oli ta ka oma iseloomult halb. Kui ta aga oli lihtsalt kogemata pahasti välja tulnud, siis igakord kuri ei olnudki." (Vaidlo 2011: 8) Tüüpiliselt nõukogude lastekirjandusele on häid tegelasi detailselt kirjeldatud, samal ajal negatiivsete olemust ei seletata üksikasjalikult lahti. Kuid kõiki on võimalik ümber kasvatada ja sisemiselt ei ole ju keegi paha. Vaidlo on kasvatuslik, pedagoogilisus on õnneks osavalt tekstiga üheks tervikuks sulandunud. Esiteks peab nõukogude lastekirjandus olema pedagoogiline, kuid teiseks jätab Vaidlo "tore onu jagab õpetussõnu" mulje, mis mõjub orgaaniliselt. Autor manitseb teoses „Lood Kukeleegua

linnast“: "Julgus on alati vajalik ja hea asi, aga sugugi mitte hulljulgus, mille juures tavaliselt ettevaatus ära ununeb." (Vaidlo 2011: 10)

Jooniamaa linn Kukeleegua on joonistatud teravate värviliste pliiatside ehk terkide abil. Neil on omakorda kurjem versioon – nürid värvilpliiatsid ehk nürinaadid, kes on kogu Jooniamaa suurimad vaenlased. Kui nad midagi värvisid, käisid kriipsud üle ääre ja midagi korralikult nad valmis ei joonistanud. Nimed on vastavalt värvidele – Rohe, Sinn jne. (Vaidlo 2011: 6)

Käesolevas uurimuses ei tooda välja kõigi tegelaste nimesid, sest loetelu on väga suur, fookuses on tähtsamad. Teose „Lood Kukeleegua linnast“ peakangelane on kriipspoiss Pinn, kes on tubli pioneer. Tema peamiseks kaaslannaks on kriipstüdruk Siri, keda autor ütleb olevat eriti naljaka väljanägemisega ja kes alailma naerab. Siri paistab silma oma armsuse ja noorusega. Autor näitab tüdruku südikust: „Ma tahaksin ise ka kangesti raketi juhtimise ära õppida,“ tunnistas ta puhtsüdamlikult. "Natuke ma juba oskan." Suure mangumise peale jäi Pinn temaga nõusse.“ (Vaidlo 2011: 8) Pinni nimi sarnaneb tegusõnaga „pinisema“. Nimi Pinn võib olla ka lühend sõnast pioneer. Pinn on väga aktiivne, nutkas, sest mängib palju luure- ja peitusmänge nagu pioneerid ikka. Siri sarnaneb verbiga „siristama“, „sirisema“ jne, mis sobib ka neiu olekuga kokku. Noor Siri on särtsakas ja naljakas. Tüdruk armastab juttu ajada ja naerda sama palju kui lind siristada.

Koos Pinni ja Siriga seikleavad tädi Tsiirpa ja onu Krillo, nendega ühineb miilitsamees TIRR. Miilitsavormis seersant TIRR on äsja joonistatud, mis seletab hästi tema väga usinat olemist. Sõna „krillima“ tähendab kaklemist ja kraaklemist, kuid see onu Krillo olemusega kokku ei lähe, sest ta on väga viisakas. Kohe loo alguses kirjutab autor: ""Vabandust," ütles onu Krillo ja kergitas oma kõrget torukübarat. "Te ilmusite mu ette nii järsku ja tõepoolest kiirustasin!" (Vaidlo 2011: 5) Onu Krillo on viisakas juba oma välimuse poolest, ta kannab alati pikka musta torukübarat peas. Krillo nimi võib viidata ka vene tähestikule – kirillitsale. See viimane sarnasus läheb kokku sellega, et onu Krillo on peategelastest kõige vanem ja võib-olla ehk ka kõige targem. Kuid ka onu Krillo oskab teravmeelitseda. Krillo võib olla lihtsalt ka üks tavaline perekonnanimi.

Tirri nimi sobib miilitsamehele väga hästi, sest ta on alati väga hakkaja. Äratuskella olemus seisneb selles, et tiriseda õigel ajal ja ka miilits peab olema punktuaalne. Kui

teha ÕS lahti, siis on seal kohe näide: "Luuletamine läheb nagu tiriseb, (nii) mis tiriseb," ehk siis sõna "tirisema" tähendab "libedalt" ja "hõlpsasti" (ÕS 2006). See on hea näide miilits Tirri kohta, kes armastab rääkida luulevormis. Näiteks "Ole ettevaatlik, Pinn, vigastada võib ta sind" (Vaidlo 2011: 8) Selliseid näiteid on terve raamat täis.

Vesta Tsirpa on eriti kange iseloomuga. Piinlikus olukorras (probleemi teadvustamise asemel) vaidleb ta teistele pigem vastu, kui astub sammu tagasi. Vaidlo on tädi Tsirpale andnud tüüpilise pedagoogi rolli, kes teab täpselt, mis on vale, mis õige. Kuigi Vesta on ametilt poemüüja, annab ta hinnanguid nii laste kui ka täiskasvanute käitumisele. Tädi Tsirpa eesnimi on Vesta. Vesta on Vana-Rooma mütoloogias jumalanna, kes kaitseb kodu ja perekonda. Vesta Tsirpa on ka väga hooliv ja emalik, sellepärast sobib ta eesnimi hästi kokku tema natuuriga. Tsirpa nimel on sarnasus sõnaga „sirp“ (terav tööriist ja nõukogude plakatitel rohkesti figureeriv töölisrahva sümbol). Tädi Tsirpa olemus sobib „sirbiga“, ta on terav ja konkreetne. „Paa“ on lastekeeles hüüd, milega last hoiatatakse ohu eest (EKSS 2009). Kui võtta nimi Tsirpa eraldi osadena lahti: „sirp“ ja „pa“, siis saab lugeda välja lause: „sirbi eest hoiatav“. Kui rohkem süvitsi minna, siis sirp kui nõukogude sümbol annab võimaluse lugeda, et Tsirpa nime taga on alltekst „nõukogude korra eest hoiatav“.

Teoses „Doktor Meerike ja Ponts-Ontsu imepärase merereis“ lisandub juba esimeses raamatus tuttavaks saanud tegelastele rida uusi. Jooniamaa sovhoosi direktor Sibulõun, kes on oma nime saanud õunasordi järgi. Tüüpiline sovhoosidirektor, kes muretseb, kuidas linnarahvas ära toita. Väliseltki on mees punapõsine ja ümmargune. Vaidlo nimed on läbimõeldud ja vastavuses tegelaste omadustega. Tindi-Kustu on tegelane, kes nagu ta nimi viitab, kustutab tindiplekke. Kir Klamber on Penaaliast pärit kirjaklamber. Vastavalt tegelaste ametitele neid kutsutaksegi. Autor kasutab nimede koostamisel palju helilisi tähti, eriline lemmik on „o“ (Ponts-Ontsu, Rumalto, Šoko-Roko jt). Nimed kõlavad rõhutatult ja laulvalt (pikad vokaalid), nagu näiteks Kukeleegua ja Jooniamaa.

Tsirkumandria seltskonnas paistavad silma direktor Lõbusk, kloun Bruti, mustkunstnik Kipa-Kopa, kodukits Kõku, eesel Rumalto. Tsirkuseski on sellel, kuidas tegelasi kutsutakse, tähendused: rahva naerutamine on Lõbu(ski) ülesanne. Rõmuuta saare elanikel on suhteliselt vähe nimesid: tolad Ninvan ja Kõrvan (vastava suurusega detailid näo küljes), jõehobud Hipoola ja Limpo, kaelkirjak Timbo, nõunik ja öökull

Hiirehirm, valitseja Šoko-Roko. Ülejäänud elanikud on üldistatud: martsipanist lõvid ja täispuhutud loomad. Nimed on saabujatel, mesilane Sumi (sumiseja), koer Ponts-Ontsu (torisja ja sabaga põntsutaja), doktor Meerike (kuuekümnendatel on Merike populaarne nimi), nukunäitlejad Pipa ja Uhu-Upsti.

Vaidlo loodud kohanimed on samuti omapärased. Enamasti on need väga loogilised: nagu näiteks Kapimaa on koht kapi sees, Penaalia ehk pinal. Jooniamaa on joonistusvihik, kus asub peategelaste kodulinn Kukeleegua, olles saanud selle kuke järgi, mis asub kõige tähtsama maja peal. Jooniamaa rahvas puhkab Lullumetsas Lullujõe ääres. Lullu võiks ehk sarnaneda väljendiga „lulli lööma“, sest Lullumetsas paistab alati päike ja on tore niisama aega veeta. Talverõõme nauditakse järgmisel leheküljel nimega Lumila. Väljaspool vihikut on veel tasapinnaline suur koht Tsirkumandria.

Raamatus "Doktor Meerike ja Ponts-Ontsu imepärasel merereisis" lisandub Jooniamaa elanike teadmisse uus paik Rõmuuta, mis kõlab kui sõna „rõõmuta“. Saar, kus elu on liiga magus, nii et isegi rõõmu tundmine on raskendatud. Rõmuuta saarel ei tohi teha tööd ega süüa soolast ning on keelatud juua tavalist vett. Liiga palju head muutub peagi talumatuks.

Põneva loo eripära nõuab vastasseisu, peab olema miski, mille vastu võidelda, probleemid, mida lahendada. Positiivsele kangelasele vastandub negatiivne, kes on tugev ja ohtlik, aga hea võidab. Vastasel juhul ei ole raamat vähemalt lastekirjanduses vastuvõetav, sest muinasjutt nõuab õnnelikku lõppu, mis on Vaidlo raamatutel olemas. Kõrgema jõu (täiskasvanu ja lapsed) sekkumisel hävitatakse raketibaas ja liiga väiksed pliiatsid visatakse minema. Kõik on nii, nagu ühes korralikus seikluslikus jutustuses ette nähtud – võitlus vaenlastega toob raamatusse põnevust ja tegelastele kaasaalamist, mis muudabki teksti lapse jaoks huvitavaks, lugejal on võimalus samastuda tegelastega: tüdrukutel hakkaja Siriga ja poistel pioneeri Pinniga.

3.2.2. Teoste sündmustik

Teose "Lood Kukeleegua linnast" peatükid on kõik omavahel küll seotud, kuid sündmustik on väga kirju ja mõned lood erinevad teistest rohkem. On peatükid, mis on väga Jooniamaa kesksed, ja siis on peatükid, kus tegevus toimub korraga eri paikades. Peamine liin on Kukeleegua rahva võitlus nürinaadidega. Sõjaks valmistumise stseenid vahetuvad kukeleegualaste igapäevase elu pildikestega. Finaal on võit nürinaadide üle.

Peatükk "Ootamatu sündmus" (2011: 5–12) hakkab pihta koletise looga. Pinni autoga sõidavad onu Krillo, tädi Tsiirpa, seersant TIRR ja Siri koletist uurima. "Abi tuleb otsida Penaaliast" (2011: 13–15) selgub, et koletis Bul-Mulli kustutades kuluvad kustukummid. Kukeleegua kustukummid on nagu pärismaailmas tuletõrjujad, kes sõidavad samamoodi tuletõrjeautodega. Kuid koletise on joonistanud hoopis Keem – nii kutsutakse Kukeleeguas keemilist pliiatsit. Appi on vaja kutsuda Tindu-Kustu, kes on linnast väljapool paigas nimega Penaalia, mis oma asukohta tihti muudab, sest kunagi ei tea, kuhu pärispoiss Kaarel on selle parasjagu viinud. R. Vaidlo loodud maailma sees on omakorda palju erinevaid tasandeid ja sündmuspaiku. Penaalias ehk pinalis on alles vaid kirjaklamber, sest poiss on kallanud ülejäänud sahtlisse.

Peatükis "Seiklused teel" (2011: 17–25) sõidavad Kukeleeguast ja kogu Jooniamaalt mööda Laua maanteed peatagelased otsima Tindi-Kustut. Päristüdruk Kersti siseneb tuppa ja Pinn, Siri, Krillo, Tsiirpa ja TIRR peavad varjuma. TIRR jääb ennastohverdavalt auto juurde, plaanides seda ära peita. Kersti märkab Tirri ja tahab oma sõrmega teda kustutada, aga Pinn päästab ta, lükates lauamängunupu põrandale ja juhtides sellega tähelepanu mujale. TIRR peidab auto ära ja Pinn pääseb tagasi oma peidupaika. Tegelased lähevad lahku. Krillo ja tädi Tsiirpa ning Pinn ja Siri moodustavad edasiseiklejate paarid. TIRR jääb üksi. Pinn ja Siri leiavad Penaalia üles, aga seal on vaid kirjaklamber, kes on külmetanud, sest pärispoiss Kaarel on pinalit kasutanud vees mängimiseks ja ülejäänud sisu visanud kappi. Lapsed saadavad Kir Kirjaklambri Nukutuppa doktor Meerikese juurde, siis aga lähevad Kapimaale otsima Keemile väärilist vastast. Sissesõit Kapimaale on suletud, ootamatult avanevad piirid ja välja lendab rakett.

Teose "Lood Kukeleegua linnast" sündmustik ei liigu vahepeal lineaarselt, näiteks peatükis "Kuhu olid jäänud tädi Tsiirpa ja onu Krillo?" (2011: 26–31) toimub tegevus eelmises peatükis toimuvaga paralleelselt. Tsiirpa ja Krillo leiavad Tindi-Kustu, Kapimaalt pääsetakse puuhobuse jalahoobiga avatud uksest. Siri ja Pinni nähtud rakett ongi see, mis Tindi-Kustut, Tsiirpat, Krillot kaasa viies kosmonaudi juhtimisel Jooniamaale suundub.

Peatükis "Kukeleeguas on asjad jälle korras" (2011: 32–37) selgub, et Tindi-Kustul ei ole mitte mingisugune probleem koletisest lahti saada. Mures ollakse aga Tirri pärast, kes Kukeleeguasse pole veel jõudnud. Appi saadetakse kosmonaut, kes oma kosmosepüstoliga päästab miilitsamehe nürinaadide käest. Pääsenud Tirr jutustab, kuidas ta Raamatumäel ühele leheküljele varju läheb, end joonistatud põõsa taga peidab ja kuulab võõraste vestlust pealt. Nürinaadid teavad juba, et Bul-Mulli vemp ebaõnnestub ja see vihastab eriliselt välja kindral Nürnärijupi, kes hakkab igasuguseid kurje plaane Kukeleegua vastu hauduma. Piinlikkust valmistab kukeleegualastele aga see, et neil ei ole raketodroomi ja kosmonaut peab peatuma staadionil.

Peatükis "Kuidas onu Krillo torukübar ära kortsutati" (2011: 38–43) vahetuvad Kukeleegua segased ajad igapäevasemate vastu. Kuid elu linnas on endiselt põnev, avatud on uus kaubamaja, kus on eskalaator nagu Moskva "Laste Maailmas" ja metroos. Kaubamajas on ka palju automaate, eriti huvitav on selline, kuhu ei saa raha sisse panna, selle asemel otsustab masin lapsele otsavaatamise järel, kas ta on halb või hea. Ainult viimased saavad tema käest kommi. Probleemiks on see, et Kukeleeguas ei ole halbu lapsi, aga masina kontrollimine pakub põnevust siiski. Krillo ärgitusel näitab Pinn masinale keelt. Automaat on aga tark ja tutistab õiget süüdlast – onu Krillot, kelle torukübar saab küll kannatada, kuid masin on testitud.

Peatükk "Kuidas lõppes onu Krillo ja seersant Tirri võiduujumine" (2011: 44–48) on lugu sellest, kuidas peakangelased otsustavad peale põnevaid seiklusi minna puhkama Lullumetsa. Ideaalne puhkamiskoht, kus saab ujuda ja päevitada. Vesi on värvitud teatud paikades sügavamaks. Krillo ja Tirr otsustavad võidu ujuda Lullujões, aga unustavad kokku leppida, kus finiš on ja kukuvad jõe otsast alla Lumilasse. See tähendab, et ühelt leheküljelt kukuvad nad teisele. Õnneks ei jää kangelased lume sisse külmetama, neile tõtatakse appi, Terk-Punane joonistab neile lõkke. Järgneb peatükk

"Üllatustega suplus" (2011: 49–56), kus tädi Tsirpa loeb teksti: "Mine siin suplema. Mugav!". Tegelikult on silt ära soditud ja originaal peaks kõlama hoopis nii: "Ära mine siin suplema. Sügav!" Tädi Tsirpa satub paanikasse, arvates, et hakkab uppuma, kui kohe jalgu all ei tunne, aga õnneks on tegu valehäirega.

Peatükis "Kuidas onu Krillo mängukari Mõmmiku Karvamägedega ära vahetas" (2011: 69–78) kõnnib onu Krillo kogemata Mõmmiku peal ja viimane lükkab läbi une ta enda pealt maha. Onu Krillo jalg saab viga ja karu viib ta Meerikese juurde, kes teda kohe ravima asub. Lugeja kohtub doktor Meerikese abilise Ponts-Ontsuga. Mõmmiku jutustamisest selgub, et ta oli Kersti kõrval, kui too joonistas Kukeleeguat. Onu Krillo seletab, miks ta Toomaailma seiklema on läinud, nimelt otsib ta taga Tsirkumandriat, sest hülgepojal Loivil on niisama vees igav. Mõmmik lubab aidata otsida Trisrkumandriat.

Peatükis "Siri soovib televiisoreid, kus on sees toredad lastesaated" (2011: 79 –82) Raketodroomi ülemaks saanud seersant TIRR palub Pinnil vigastatud onu Krillole järele minna. Siri peatab poisi enne minekut, et rääkida oma ideest, nimelt soovib tüdruk lastesaateid televiisorist näha.

Peatükis "Tsirkumandria asemel leitakse hoopis midagi muud" (2011: 83–88) leiavad Krillo, Siri ja Pinn vaenlaste – nürinaadide raketibaasi. Kukeleegualased kavaldavalt nürinaadid üle ja vastupidi, peatükis "Meie reisiseltsilised saavad jälle kokku" (2011: 89–96) põrkub Pinni juhitud rakett Tsirpa ja Tirri omaga. Tädi Tsirpa ja TIRR leiavad end akvaariumist.

Peatükis "Kes segab Tsirkumandria igavat rahu?" (2011: 97–103) selgub, et Toomaailma tsirkus ei ole nagu tavapärase tsirkus, kuna on peidus, siis ei esineta kellelegi, kloun Bruti oli ennast jõudnud kõhnaks naerda. Kõik tegelased on loiid ja tegevusetad. Peategelased leiavad Tsirkumandria üles ja plaan televiisori vahendusel näidata Kukeleegua lastele pilti tsirkusest saab käiku minna. Kuid peatükis "Ootamatu rünnak ja selle veelgi ootamatum lõpp" (2011: 104–115) segab tsirkuseetendust nürinaadide rünnak. Siri üritab aidata ja otsustab raketti juhtima asuda. Siri püüab Kukeleeguasse pääseda rünnakust sõnumit viima. Selgub, et rakett kuulub hoopis kindral Nümrjupile, kui Siri otsustab tagasi tulla, et juhtimine üle anda Pinnile,

pöörduvad tagasi ka teised nürinaadid, arvates, et juht käsib tagasi minna. Tsirkumandrias saavutatakse võit.

Peatükis "Kukeleegua ja kogu Jooniamaa on valmis end kaitsma" (116–124) sätib Kukeleegua rahvas end kaitsma nürinaadide uue rünnaku vastu. TIRR plaanib iga Jooniamaa lehele joonistada raketiväed. "Muude abinõude hulgas kuulutati välja ka kustutuskummide üldine mobilisatsioon." Kogu Joonimaast saab sõjapiirkond.

Viimases peatükis "Ponts-Ontsu püüab Mõmmiku osatähtsust vägisi vähendada" (2011: 125–132) saavad kukeleegualased Ponts-Ontsult teada, et Mõmmik on nad nürinaadide käest päästnud. Mõmmik heidab voodi alla pikali, et oma asukohaga suunata tähelepanu nürinaadidele, kes seal pesitsevad. Ema märkab seda ja koristab kõik toast leitud prahi ära.

Teoses "Doktor Meerikese ja Ponts-Ontsu imepärane merereis" satuvad nukuteatri näitlejad koos ("Lood Kukeleegua linnast" juba tuttavaks saanud) doktor Meerikese ja koer Ponts-Ontsuga Muinasjutumaa läheduses olevale Rõmuuta saarele. Pärislapsed Kersti ja Kaarel lähevad mere äärde aega veetma ja seal kasutavad nukunäitlejad võimalust, põgenedes Kaarli mootorpaadiga otsima Rõmuuta saart.

Esimene peatükk "Kukeleeguas on tore elada" (2011: 5–11) viib lugeja kurssi, mida on uut toimumas Jooniamaal. Kukeleeguas on üles seatud selline masin, millega võib vaadata minevikku ja tulevikku. Peatükis "Doktor Meerike ja Ponts-Ontsu on kadunud" (2011: 12–20) annab Mõmmik kukeleegualastele teada, et kadunud on doktor Meerike ja tema abiline Ponts-Ontsu.

Peatükis "Uhu-Upsti kavatsus saab teoks" (2011: 21–29) saavad selgemaks Meerikese ja Ponts-Ontsu kadumise asjaolud. Mereäärset pioneerilaagrit külastab nukuteater, kust lasevad jalga nukud Uhu-Upsti ja Pipa. Nende plaan on Kaarli mängupaadiga sõita Rõmuuta saarele. Saar asub kuskil Muinasjutumaa ääre peal ja sinna sõitmisel peab jälgima, et päike paistaks korraga mõlemalt poolt – vasakult ja paremalt. Kaarliga on mere ääres ka Kersti, kes on Meerikese ja Ponts-Ontsu endaga kaasa haaranud. Paadis juhtuvad olema Kersti lemmikud ja nii satuvad nad koos teatrinukkudest põgenikega avamerele.

Peatükis "Punasest meremärgist pole Rõmuuta enam kaugel" (2011: 30–35) hakkab paistma igatsetud Rõmuuta saar. Kõrge mäe otsas paistab Rõmuuta saarel olev loss,

mille omanik on Šoko-Roko. Peatükk "Pidulik vastuvõtt" (2011: 36–43) kirjeldab seda imelist saart. Meresõitjad võetakse pidulikult vastu. Šoko-Roko ümber keerutavad end šokolaadist poisikesed, nende järel igasugu muud maiustusest tegelased ja orkester. Orkestri järel liigub tagasihoidlikum seltskond – igasugused nukud, täispuhutud loomad. Saar ise on ka suuremalt jaolt tehtud magusatest asjadest, näiteks sadamakai on suhkrust. Keegi ei muretse sellepärast, et sadam võib ära sulada, sest keegi ei tohi tahta sellelt saarelt lahkuda. Mesilane Sumi, kes oma tiiba vigastades satub ka meresõitjatega ühte paati, tunneb Rõmuuta saarel end järsku tervena ja hästi, mille kohta Šoko-Roko (2011: 39) annab ka seletuse: "Rõmuuta saarel on kõike ja kõiki tervendav ning kaunistav võlujõud."

Peatükk "Toimub pikavikasori KM-2 katsetamine" (2011: 44–53) viib tegevustiku tagasi Kukeleeguasse. Linnas ehitatakse professor Tarkelmõtte juhendamisel suurt kosmoselaeva. Aiandusovhoosis tegutsevad tergid peavad suunduma ehitusele appi, mis pahandab direktor Sibulõuna. Suurt kosmoselaeva on vaja selleks, et see saata kaduma läinud mänguasjade juurde, kõigepealt peab aga asukoha kindlaks tegema kaugnagemise-otsimise aparaat Pikavikasori KM-2, mida asutakse testima. Kukeleegualased näevad aparaadi vahendusel, kuidas Ponts-Ontsu lakub suhkrut, kuigi on silt "Lakkumine keelatud", linnarahvas eeldab, et mänguasjadel ei ole kiiret koju saamisega ja kosmoselaeva hakatakse ehitama senisest aeglasemalt.

Peatükk "Mesilane Sumi määratakse suhkru sundsöömisele" (2011: 63–73) jääb mesilane Sumi Šoko-Rokole vahele töö tegemisega. Valitseja raevu ajamise tõttu saadetakse ta vangi, kus talle määratakse "nii palju suhkrut anda, palju ta üldse ära süüa ei jõuagi ja siis veel niisama palju." Ka doktor Meerikesel ei õnnestu praktiseerida oma ametikohal. Selgub, et päriselt ei tohi keegi tööd teha ja samuti ei saa ükski saarele saabunu sealt enam lahkuda. Need, kes pelgalt mõtlevadki saarelt lahkumisele, saadetakse Suhkrumäe jalamissse uuristatud koobastesse suhkru sundsöömisele. Pipa, Meerike ja Ponts-Ontsu paluvad abi jõehobudelt, et need aitaks põgeneda.

Peatükis "Limpo otsib endale püksilappi" (2011: 72–81) selgub, et maiustamisest on tüdinud ka Uhu-Upsti, kes peab valitsejast rohkem lugu kui teised seltsilised. Jõehobupoeg Limpo aitab otsida punast paati. Veiderdajad tulevad teda segama, Limpo kavaldab nad üle, rääkides, et otsib oma oma pükste tarvis punast püksilappi.

Veiderdajad räägivad selle jutu peale, et Šoko-Roko käskis neil paadi merele triivima saata, millest on kahju, sest kummist veesõiduk oleks olnud sobilik paikamismaterjal. Limpo lubab veiderdajatele Nirvanile ja Kõrvanile ilusaid merekarpe, kui nad teda aitavad.

Peatükis "Augeelekuk" stardib" (2011: 82–90) korraldatakse Kukeleeguas päästeekspeditsiooni Meerikese ja Ponto-Ontsu päästmiseks. Peatükis "Nirvan ja Kõrvan ei suuda kuidagi Pipale selgeks teha, mida nad tahavad" (2011: 98–105) jookseb Uhu-Upsti Pipat hoiatama, et Šoko-Roko teab madruse plaanist purjekas ehitada ja põgeneda. Veiderdajad saavad Pipat kinni nabima, kuid viimane ronib puu otsa ja iga kord, kui vangistajad tahavad korraldusi ette kanda, viskab madrus neile komme suhu, nii et nad ei saagi rääkida, mida valitseja neil teha on käskinud. Suurest šokolaadisöömisest hakkab veiderdajatel paha ja nad loobuvad Pipa püüdmisest. Jõehobu ema Hipoola aitab Meerikesel vanglast pääseda, hammustades seinu augu.

Peatükis "Abi on tõesti päralt jõudnud" (2011: 116–128) jõuab abivägi Kukeleeguast Rõmuuta saarele. Peatükis "Rõmuutal avatakse rändnukuteater" (2011: 129–139) Pinn, onu Krillo, Siri ja tädi Tsiirpa korraldavad heade Rõmuuta sõprade abil etenduse, mille ajal kaelkirjak Timbo vigastab mängult oma jalga, et tema asendamiseks oleks vaja kutsuda Uhu-Upsti, kes on parasjagu vangistatud. Timbo jätkab aga mängu ja Uhu-Upsti pääseb põgenema. Hakkajad ja julged joonistatud tegelased päästavad mänguasjad ja kõik jõuavad koju tagasi.

Autor tuletab meelde peatükis "Lõpetuseks" (2011: 140–141), et oma asjade eest tuleb hoolt kanda, eriti meile väga kallite, nagu on lemmikmänguasjad.

3.3. Robert Vaidlo teosed kui ühiskonna peegelpilt

Geoff Bull (2006: 62) on lastekirjanduse tekstist arusaamisest kirjutanud artikli "Using text to construct reality", kus ta ütleb, et teksti tähendus pigem konstrueeritakse lugeja jaoks kui lugeja poolt. Tekstil võib olla palju erinevaid tähendusi ja mõni võib olla dominantsemas positsioonis. Teksti abil saab marginaliseerida teatud grupe, näidatates neid kindlalt autori poolt valitud viisil. Iga tekst omab ideoloogiat.

Lähtudes G. Bullist, et pigem on tekst lugeja jaoks juba konstrueeritud, saab vaadata Robert Vaidlo "Lood Kukeleegua linnast" ja "Doktor Meerikese ja Ponts-Ontsu imepärasest merereisi" kui autori meelega loodud silmapaistvate alltekstidega teoseid.

Iga raamat peegeldab otseselt või kaudselt ühiskonnas toimuvat, see on selge, kuid Robert Vaidlo "Lood Kukeleegua linnast" ja "Doktor Meerikese imepärasest merereisi" puhul jääb eriti silma analoogiate paljusus reaaleluga. Tuleb siiski arvestada, et kunstmuinasjutule on omane, et fantaasiamaailmas on reaalmaailma taustal äratuntavad olukorrad ja tüübid. Kohatine autori hüperboolne tekst annab võimaluse siiski oletada, et ta on aeg-ajalt ka irooniline.

Vahur Afanasjev (EPL: 2004) on öelnud, et Karl Ristikivi „Imede saare“ fantaasia utopia teemal jääb alla Robert Vaidlo teoses „Lood Kukeleegua linnast“ loodule, kus on toimiv sotsialistlik ühiskonna konstruktsioon. Afanasjev tunnistab, et Vaidlo tekst kõnetas teda teismeeas, nooremana tundus see talle veidi lapsemeelne. Kivisildnik (EPL: 2004) ütleb, et „Doktor Meerikese ja Ponts-Ontsu imepärasest merereis“ on kaunis antiutoopia.

Käesolevas uurimuses vaadeldakse Vaidlo teostes Jooniamaa elu-olu, võrreldakse seda üldisemate tähelepanekute ja konkreetsemate näidete abil Nõukogude Eestis 1960ndatel (teose ilmumise ajal) toimuvaga. „Lood Kukeleegua linnast“ tegevuspaika ei vaadelda kui utopilist keskkonda (ideaalset nõukogude ühiskonda). Teosest tuuakse välja paralleele realselt maailmas toimuvaga. Raamatu „Doktor Meerike ja Ponts-Ontsu imepärasest merereis“ puhul tuuakse välja Rõmuuta saar kui võimalik antiutoopia, kuid fookuses on antud juhul pigem kodaniku vabadus totalitaarses ühiskonnas.

3.3.1. Jooniamaa rahva elu-olu

"Lood Kukeleegua linnast" avatakse uus kaubamaja, kus on eskalaatorid. Pärilaste elu erineb kukeleelaste omast selles osas, et viimastele võib kõike joonistada. "Mis siis vitriinidele ja lettidele küll iganes oli joonistatud – raadioid ja radiolasid, mitmetsetmet sorti kellasid ja lae- ning laualampe, kirevaid riidekangaid, toredaid ülikondi ning kleite, jalanõusid, nii et ei jõua ära vaadata, suuski, uiske, paate ja paadimootoreid,

õngeritvu, telke ja võimlemisrõngaid, tekke ja patju, välivoodeid, kööginõusid, serviise, ning lõpmatult palju imeilusaid mänguasju, üks kiirem ja kirevam teistest. Mänguasju oli joonistatud eriti palju, sest Kukeleeguas armastasid kõik mängida." (Vaidlo 2011: 38–39)

Kui Kukeleeguasse saab kõike joonistada, siis Nõukogude Eestis on pidevalt teatud kauba defitsiit, rääkimata sellest, et lääne kaup on praktiliselt kättesaamatu. Mänguasjad on ehk ühed lihtsamini soetatavad asjad. Lauri Vahtre (2007: 51–52) räägib kaupadest, mis Nõukogude Liidus on enamasti müügil, kuid aeg-ajalt kaovad letilt, näiteks sool, leib ja kartul. Palju on kaupasid, mida müüakse vahelduva eduga, tutvuste kaudu ning väga palju asju saabki teatud eraldamise meetodil (näiteks töökohast). Elamispindu jaotatakse, ei müüda ega osteta. Selle teadmise taustal on tädi Tsirpa väga tähtis tegelane, sest ta on müüja.

Teoses "Doktor Meerike ja Põnts-Ontsu imepärane merereis" on Kukeleegua juba kasvanud palju suuremaks linnaks. Kukeleeguas on uus polikliinik ja televisioonimaja. Rahvas saab nautida trollibussiga sõitmist. Kuna Jooniamaa pinnas ei ole paks, sest tegu on paberilehega, siis paistab ta kohati läbi. Ühe augu kohale ehitatakse kukeausammas, mille ümber roheline haljastus ja laste mängunurk. (Vaidlo 2011: 6) Kukeleegua linna arenemist võib vaadelda kui lihtsalt ühe armsa linna kasvamist Nõukogude Liidu tausta taga ajamata. Kuid Vaidlo toob isegi aeg-ajalt sisse võrdlusi, et Kukeleegua linn on nagu päris, uues kaubamajas olev liikuv trepp on nagu Moskvast jne. Urbaniseerumise vaidlolik kujutlusviis mõjub kaasajalgi loomulikult. "Nii nagu meie linn muutub järjest nägusamaks ja täieneb – ehitatakse uusi maju, avatakse koole ja kauplusi ning elu üldse areneb, nii ka Kukeleeguas." (Vaidlo 2011: 7)

Kukeleeguas ehitatakse igasuguseid maju. Nõukogude Liidus tekib urbaniseerumise tagajärjel elamispinna nappus, selle jaoks algab 1950ndatel individuaalehitus, millele kümnendi lõpus lisandub suurte kortermajade püstitamine. 1962. aastal tehakse algust Mustamäe rajamisega. 1960–1970ndatel tekivad uued linnaosad, kus on tavapärasest erinev elukeskkond. Kortereid ei saa osta, see antakse (peamiselt töökohtade järgi), mille abil saab Nõukogude Liit suunata inimesi tööle vastavalt sinna, kus vaja. (Vahtre 2002: 54–55)

"Kuna kiirbussijuht iga päev Lullumetsa vahet sõitis, teadis ta rääkida, et suvituskoht on nüüd toredasti välja ehitatud ja igale poole sildid üles pandud, kus võib ujuma minna ja kus mitte," raamatust "Lood Kukeleegua linnast" (Vaidlo 2011: 44). Kellel on Nõukogude Eestis võimalik, muretsevad endale suvila, soovitavalt vihtlemis- ja leiliruumiga. Jõudsalt ehitatakse ühiseid pesemiskohti, paremal juhul kuuluvad nende juurde ka basseinid. Soome saunu soetavad endale ettevõtted, kolhoosid, sovhoosid. (Vahtre 2002: 61)

Loos "Doktor Meerikese ja Ponts-Ontsu imepärase merereis" on juttu sovhoosi ehitamisest. Tegemist on linnalähedase näidismajandiga, aiandiga, mis varustab linnaelanikke värske köögiviljaga. Sel ajajärgul muutub oluliseks tervislik toitumine ja hea toiduvalik. Muidugi võib paralleele tõmmata ka Põltsamaa marmelaadide (tuubis "Kosmos" – hapu džemm) ja raketi toiduga varustamise vahel, olevat ju nõukogude kosmonaudid toitunud Eestis toodetust.

Vaidlo „Lood Kukeleegua linnast“ Jooniamaa rahva vaenlased nürinaadid on teose järjes „Doktor Meerikese ja Ponts-Ontsu imepärase merereis“ kõvasti osakaalu kaotanud. Kersti ja Kaarel on hoolsamad, ei jäta pliitaseid teritamata. Nürinaadid on ümber kasvatatud korralikeks pliiaatsiteks, kes liiga lühikesed, need visatakse minema. Sotsialistlik ideoloogia näeb ette, et inimene tuleb ümber kasvatada uue korra vaimus. Lasteajakirjades on juttu pioneeridest, kes aitavad hädas olevat indiviidi kollektiivselt, sest kõik on ühe eest väljas. Sealjuures on tähtis uskuda inimesesse, et ta on võimeline arenema. Kui keegi on eksinud, tuleb teda aidata ja õigele teele juhatada.

3.3.2. Teaduse- ja tehnikaajastu kajastusi

"Lood Kukeleegua linnast" tahab Siri televiisoreid, nagu on pärislastel. Pildikastide joonistamine ei ole probleem, suurem mure on, mida näidata. Abi palutakse professor Tarkelmõtte käest, kes aga parasjagu on mõtlemas välja, kuidas hülgepoega Lovi tsirkusesse saaks toimetada. Kõigepealt peab aga Tsirkumandria üles leidma. Ja kui Tsirkumandria üles leitakse, saab seda näidata televiisori vahendusel Jooniamaa lastele.

Televiisorite laiem levik Nõukogude Liidus toimub 1960ndatel. Televiisorid on must-valged, siis võetakse kasutusele värviefekti saavutamiseks spetsiaalne läbipaistev tselluloidkile, mis on alumisest servast roheline, keskelt kollane ja ülalt (nagu taevas) sinine. 1960ndatel hakkab levima magnetofon ehk makk. (Vahtre 2002: 77)

Uues Kukeleegua kauabamajas on selline imeline masin, mis annab lastele pealevaatamise järgi kommi. Automaadil on väike ovaalne peegel, mille abil nähakse, kas laps on hea või halb. Muidugi (nagu Nõukogude Liidus ei ole ametlikult kuritegevust), ei ole Kukeleeguas ka ühtegi halba last, rääkimata veel kurjematest. Vaenlased pärinevad väljapoolt Jooniamaad.

Vaenlaste vastu võitlemiseks hakatakse ehitama (joonistama) Kukeleegua linna raketodroomi ja uhkeid rakette. Linnarahval on tegelikult päris piinlik, et neil raketibaasi juba ei ole. Kukeleegualaste raketid on pigem sellised süstikud, see tähendab, et neid saab juhtida nagu sportlennukeid, samamoodi maanduda.

"Doktor Meerike ja Ponts-Ontsu imepärasel merereisis" ilmub lisaks imeline aparaat, millega saab ajas vaadata edasi ja tagasi ehk siis minevikku ja tulevikku.

3.3.3. Osutused poliitikale ja sõjandusele

Jutustustes "Lood Kukeleegua linnast" ja vähem "Doktor Meerikese ja Ponts-Ontsu imepärase imereis" on olulisim teema vastasseis vaenlaste nürinaadidega. Jooniamaal on elu ilus ja tore, aga seda kõike tahavad kurjad pliiatsid ära sodida. Jooniamaalased, eeskätt Kukeleegua rahvas, peab valmistuma kaitseks. Paralleelide tõmbamiseks totalitaarse ühiskonnaga on piisavalt võimalusi. Maailmas valitseb 1960ndatel ideoloogiline vastasseis: meie ja nemad, kommunistid ja kapitalistid: NSVLiit oma satelliitide ja Ameerika NATO-ga jne. Märksõnadeks võiks olla raketikriis ja võidurelvastumine.

Tsirkumandria konflikti järel korraldatakse seersant Tirri eestvedamisel miiting. "Meil tuleb raketiväed joonistada Jooniamaa igale lehele," teatab seersant Tirr, lisaks kuulutatakse välja kustutuskummide "üldine mobilisatsioon". (Vaidlo 2011: 116–117) Tindi-Kustu näitab üles toetust ja vaprust, öeldes, et kuidas temagi saab eemale jääda,

kui Jooniamaa tema abi vajab. Peale lahingupidamisi on Tindi-Kustu aga õige kurnatud olemisega. Peategelased soovivad minna koos puhkama, kuid onu Krillo ja Tirr on hõivatud tähtsate ülesannetega, Pinn on saadetud kosmonautide kursustele ja Kir Klamber läinud vabatahtlikult Jooniamaa piirivägedesse. Vesta Tsirpa ja Tindi-Kustu üritavad kahekesi Lullumetsa suvitama minna, aga suplus ebaõnnestub: takistuseks on läbipääsulubade puudumine, sest nürinaadide võimaliku ohu tõttu on piirkond võetud kaitseehituste nimekirja. Lumilas ei saa suusatajad ja uisutajad talverõõme nautida, sest õppusi peavad kosmonautite kooli kursandid. (Vaidlo 2011: 118– 120) Eestiski nõutakse sel ajal erinevaid lubasid, näiteks ei tohi piiritsooni niisama minna, isegi Saaremaale saab vaid spetsiaalse kutsega. Endises jäätisekioskis valvav kosmonaudi univormis nooruk meenutab neid rohelises vormis poisse, kes, oskamata eesti keelt, on mere ääres valmis kohalikke inimesi püssiga ähvardama, tulistamagi. Raudse eesriide tõttu ei saa tavaline inimene väljapoole Nõukogude Liidu piiri minna. "Kukeleeguas oli teada juhtumeid, kus pärisinimesed avastanud Joonimaa sõidukeid või kriipsinimesi Laua maanteel või üldse väljapool Jooniamaa piire, on pidanud niisugust asja sodimiseks ja nad hoolimatult, kas või märja sõrmega, maha nühkinud. On olnud ka juhtumeid, kus jooniamaalastel on õnnestunud siiski mõnele paberitükile põgeneda, kuid need tüki on koos põgenikega otsekui praht minema visatud. Teinekord otse pliidi alla, kust muidugi enam pääsu pole." (Vaidlo 2011: 18) Nõukogude Liidust põgenenud inimesi enam siinse ühiskonna jaoks olemas ei ole, kujundlikult öeldes on nad ära kustutatud.

Nõukogude Liidus ülistatakse kangelasi. "Lood Kukeleegua linnast" ülimaks kangelaseks on mängukaru Mõmmik, kellele Jooniamaa rahvas ka ülistuslaule laulab. "Mõmmikule, kellele Toamaal keegi vapruses vastu ei saa ja keda Kukeleegua kunagi ei unusta – kolmekordne hurraa!" (Vaidlo 2011: 132). Nõukogude Liidu ajaloos on tunnustatud ka väga noori kangelasi. Pioneeridel on oma kangelased – nagu teose A. Fadejevi "Noor Kaardivägi" tegelased või realselt eksisteerinud Pavlik Morozov, kellest on loodud lastele sotsialistlik muinasjutt. Pioneerid peavad olema tublid ja eeskujulikud.

"Varsti oli kogu Jooniamaa, tänu terkide usinale abile, nürinaadide rünnaku vastu igati ette valmistatud. Sellegipärast ei olnud kellelgi õiget und ega söögiisu, sest kõik

olid Jooniamaal ja selle pealinnas Kukeleeguas oma maa tõelised patrioodid ning nende ainsaks sooviks oli nürinaadide sodimisest lõplikult lahti saada." (Vaidlo 2011: 122)

Laps toleaeagses kirjanduses on niisugune natuke plakatlik, punane kaelarätt kaelas, alati valmis tööks ja kodumaa kaitseks. Kui okupatsiooniaastate algul on vastuolud teravamad, siis hiljem vihkamine taandub, harjutakse paratamatusega ja kui noored tegusad mehed astuvad kommunistlikku parteisse, et maailma parandada, siis seda enam muutub kuulumine pioneeriorganisatsiooni üha tavapärasemaks, rääkimata oktoobrilastest, sest pisikesed tähelapsed on kõik õpilased alates esimesest kuni kolmanda klassini.

Suhtuda oktoobrilastesse ja pioneeridesse kui partei käsilastesse on lihtsustatud nägemus, pigem võiks, hoolimata ka punasest propagandast, seda võtta kui noori ühendavat organisatsiooni, midagi analoogilist skautide või isegi noorkotkastega, kes samuti korraldavad metsalaagreid ja üritavad olla positiivsed. Selleaegne laps ei taha paha olla, veel vähem tahavad seda nende vanemad, ka kirjandus on vastav. Muidugi on naljakas lugeda, kuidas kollektiivi kasvatus muudab pahandusetegija või halvasti õppija kohe heaks, aga sama joont, kuigi veidi teisenenult, võib kohata ka kaasaegses kirjanduses. Last mõjutavad tema sõbrad ja kui need on õiged, muutub laps paremaks.

Vaidlo tublid lapsed on Pinn ja Siri. Pinnile on kaela joonistatud punane kealarätik (mõjub veidralt, sest lapsed üldiselt kodus kaelarätti ei kannu, ka märk puudub rinnast), aga tublil poisil on verev riideriba ümber kaela ja lugeja teab, kellel on niisugune sümbol küljes, peab olema tubli ja kartmatu ja alati valmis (nagu nende juhtlause kõlab) kõigi kaitseks ja igale abiks olema. Pinn ei pelga ohtu ega raskusi, esimesena astub neile vastu ja mitte keegi isegi ei kahtle, kas on poisikesel ikka kohane koos täismeele ja isegi miilitsaga võrdsetel alustel võidelda ja seigelda. Vastupidi, pioneer Pinn päästab täiskasvanud raskest olukorrast ja tänu oma nutikusele leiab lahenduse. Seda on kosutav lugeda.

Siri on natuke tagasihoidlikum, siin rõhutab autor naiselikku poolt ega unusta, et Siri on tüdruk, veidi saamatum, natuke arem, aga üritab oma hirmudest üle olla ja panustada ühise eesmärgi nimel. Näiteks ei oska Siri raketti juhtida, aga ometi on valmis riskima, et tuua abi. Lahendus on juhuslik raketivalik, mis toob küll võidu, aga tüdrukule teadmise, et ta peab veel õppima, sest ei ole nii tubli kui poiss, kes hiljem asub õppima

kosmonautide kursustele. Sirile ei tehta isegi ettepanekut. Vägagi omane tolleaegsele ühiskonnale: on naistraktoristid, -kosmonaut. aga mitmed ametid on kui mitte just keelatud, siis ebasobivad kindlasti. Vaidlo teoseski kajastub vastav suhtumine.

3.3.4. Rõmuuta saare alltekste

Meerike ja Ponts-Ontsu satuvad kuskile täpselt määratlemata paika, mille nimi on siiski teada – Rõmuuta saarele – see on saar - utopia, kuid mida lehekülge edasi, seda selgemaks saab, et hakkab pigem sarnanema antiutoopiaga. Antiutoopia kritiseerib ja hoiatab inimest progressi eest. Rõmuuta ei ole tehnoloogilist arengut kujutav süsteem, kõik toimib seal otsekui iseenesest, ei ole selgitust, miks pole haigusi ja magusat on lõpmatuseni, keegi selle nimel tööd ei tee. Tundub, justkui oleks ka Šoko-Roko ilmunud juhuslikult eikuskilt ja võimu haaranud, kehtestades näiliselt õiged reeglid ja kehtestanud "õiglase" valitsemiskorra. Totalitaarne ühiskond on äratuntav.

Rõmuuta saarel on palju alltekste. Esmajoones võib mõelda lähtuvalt Nõukogude Eesti inimese seisukohast, kes unistab läänemaailma nägemisest ja võimalustest osa saamisest. Üks kaugel saar, kuhu võib pageda. Autor on pannud teatrinukud põgenema kummipaadiga, sellist varianti on reaalses kasutatud Nõukogude Eestist põgenemiseks. Läänemaailma igatsemine on kindlasti üks aspekte, peale selle ei ole ilmselt unistus kommimaast võõras ühele lapsele. Rõmuuta saart saab käsitleda kui mingit unistuste sihtmärki, ükskõik, kas see on siis väikse lapse fantaasia või suure inimese lootus pääseda vabasse ühiskonda.

Rõmuuta sarnaneb Kuuba saarega, mis asub Ameerika rannikul ja on väidetavalt üks õnnelikumaid paiku maailmas, seda juhib diktaator, ainuvalitseja, raamatus Šoko-Roko, kelle alamad on täpselt nii õnnelikud ja rõõmsad, kui on ette nähtud ehk mida valitseja arvab olevat vajalik rahuloluks. Mida inimesed (siin loomad-mänguasjad) tahavad, pole oluline, vastupidi, kui valesti mõeldakse, saab karistada. Saarel saadetakse sundsöömisele, NSVLiidus karistatakse teistmoodi.

Eesti keelde "Utopia" tõlkinud Riina Jasmin (2002: 140) toob järele mõne välja uurijate arvamuse, kes leiavad, kuna kirjeldatud ühiskonna ülistus tuleb tegelase

Hythlodaeuse suust, mitte otseselt T. More'ilt, võib eeldada, et autor on olnud ühiskonnakriitiline. Peategelase nime Hythlodaeus võib tõlkida kui "asjatundjat rumaluse alal". Kuid see on vaid üks oletustest.

Thomas More'i "Utoopias" (2002) on juttu saarest, mis asub kuskil väljapool aega ja ruumi. Utopia tähendab ideaalset maailma. See on siiski näiliselt ideaalne ühiskonnakorraldus, mudel, mille on endale eeskujuks võtnud paljud filosoofid, aga ka realselt revolutsiooni teinud inimesed. Elukorraldus, kus kõik on ette määratud, on olemuslikult vist raskemgi kui mistahes orjus. Tegemist on näilise vabaduse ja heaoluga, ometigi riigikord, kus puudub tegelik vabadus ja kõik on allutatud ühele – riigi heaolule, on painav. "Utoopias" on orjad ja sunnitöölised.

Rõmута saar kui metafoor tähendab elu sunnitult õnnelikul maal, kohas, kus inimesed, seega ka mänguloomad ei ole õnnelikud, sest miski pole seal päriselt. Inimene tahab ise midagi teha, kas või valesti, isegi halvasti, eksida sealjuures, aga kindlasti toimetada ise, mitte justkui: näiteks võib võtta doktor Meerikese uhke arstikabineti: aga vastuvõtul kedagi ei käi, sest keegi pole haige. Kui puudub eluülesanne, isegi lihtsalt motivatsioon tegutsemiseks, on elu tühi, just seda üritab autor lugejale oma raamatutegelaste abil selgeks teha. Isegi laps, kes algul kadestab seda muretut maiustuste tulva, saab aru, et rahuloluks on sellest vähe. Lihtsalt söömine ja lesimine muutub ka kõige suuremal laiskvorstil peagi tüütuks. Näiteks on ennasttäis ja upsakas Uhu-Upsti, kes ei jaksa enam toolil istuda ning tahaks taas laste ette.

Kõigi tegude eest, mis ei vasta valitseja ettekujutusele õnnelik olemisest Rõmута saarel, saab karistada. Kõik hea on muutunud üliheaks ehk tohutult heaks: on jäätise sundsöömine, on pastilaast majakesed, millest tuleb end välja süüa ja on suhkrusundsöömine. Ilmselt sõjaaja ja ka hilisema kitsikuse üle elanud autorile, aga ka lugejale tunduvad niisugused sund-toitumised veidrad ja intrigeerivad. Neid, kes oma lapsepõlves nii palju, kui ise tahtsid, maiustada said, oli ja on tänini vähe - alati tahaks rohkem. Niisugune soovitu üleküllus mõjub ehk teravamaltki, rängemalt. Kui pisuke pahameel üle elatud, et näh, rumalad, ei oska magusast hoolida, tuleb arusaamine ehk veel teravamalt, võimendub taipamine, et elus on muudki kui näiline heaolu, lihtsalt roosamanna. Siiski ei mõju see selgitustöö võltsilt, nagu on omane tolleaegsele lastekirjandusele.

Rõmuuta saar on otsekui lapse/täiskasvanu unistus saabuvast uuest ja helgest tulevikust. Pidevalt räägitakse sotsialismist ja edasisest kommunismi võidust, mis toovat endaga kaasa täiusliku heaolu, kus antakse vastavalt vajadusele, aga nõutakse vastavalt võimetele. Kuna oodatu ei saabu, hakkab see pikapeale millekski niisuguseks muutuma (kujutluses), kus kõike jätkub, aga midagi selle saavutamiseks tegema ei pea - nagu see suurepärase saar, kus teed vaid suu lahti ja komm kukub sinna sisse. Kui hästi niisugune kujutelm haakub eestlasele omase luterliku maailmavaatega, kus õnne nimel tuleb palju vaeva näha, on muidugi isesasi. Kõigele lisaks pole seal muresid, sest elanikud on terved ja uued, isegi varem katki olnud kehaosad (saba ja tiib) on taas terved.

Kujutleda saart kui kommunistliku utoopilise riigikorra mudelit on eriti ahvatlev, kui jõutakse valitsejani. Täiuslik ühiskond vajab ka täiuslikku ja tarka valitsejat, kes teab täpselt, mis tema alamatel vaja on. Šoko-Roko teab ja isegi nii täpselt, et kui keegi arvab teistmoodi, on ta vaja suunata ümberkasvamisele, tegelikult küll kasvatamisele. Parandamiseks on hulk meetmeid, üks toredam kui teine, aga miskipärast mõjuvad need nii teglastele kui ka lugejatele ühtmoodi õõvastavalt. Jäätis kenal suvepäeval on igati kiiduväärt, aga jäätisesambad, kust tuleb end välja süüa, on hirmutavad suurimale maiasmokalegi.

Võim Rõmuuta saarel. Robert Vaidlo käsitleb oma jutustustes "Doktor Meerikese ja Pontsu-Ontsu imepärase merereis" üsna delikaatset teemat, milleks on võim ja selle toimemehhanismid. Näiliselt on kõik õige - valitseja, kes otsustab Rõmuuta saarel oma alamate elu-olu üle. Rumalavõitu ja upsakas tegelane, kes tolleaegsete lasteraamatute reeglite järgi tuleks minema kihutada, võim ära võtta ja luua (muidugi määramatus tulevikus, kus kõik saavad elada ilma rõhumiseta) uus tore riigikord. Aga nagu heas muinasjutus peaks siingi lugu otsa saama sõnadega: kui nad surnud ei ole, elavad õnnelikult siiani. Tegelikult ei juhtu midagi, keegi ei võta Šoko-Rokolt võimu ära, mingit revolutsiooni ei toimu, jääb õhkõrn võimalus, et valitseja mõtleb Pipa ettepaneku üle järele, vähemalt palub ta salanõunikul nii kirja panna.

Tegelased põgenevad saarelt: rohked seiklused, põnevad sündmused, juhuste kokkulangemine, isegi eneseohverdus, koostöö - aga ei mingi üleüldist mässu ega riigipööret. Võim ei muutu, valitsejad ei vahetu. Aga peategelased ei ole

revolutsioonärid, elukutselised mässajad, nad tahavad vaid oma elu tagasi, oma töid ja toimetusi. Esimene sõit on niisugune põgenemine, nagu ikka ja jälle üritavad hulljulged, kelle meelest vabas maailmas voolavad piimajõed ja kerkivad pudrumäed. (Üks tõlgendamisvõimalus). Tegelikkus on masendav, sellepärast tulevad nukud tagasi, igaüks asub oma kohale, täites edukalt ülesandeid, mis on talle määratud. Kõik on taas hästi.

Teistpidi tõlgendades on pagemine saarelt kui vabadusse pääsemine: eestlaste perekonnapärimused on täis lugusid paadipõgenikest, kel kuidagimoodi on õnnestunud jõuda vabasse maailma ja seal siis ennast teostada, igatahes on nad lahkunud igavese õnne riigist, kus kõik on rahul ja rõõmsad. NSVL kui tegelik rõõmuta koht, kus vaimse surve all elamine inimesele, kes mäletab demokraatiat oma vabadusega, on üsna talumatu paik, millega annab harjuda, aga lõplikult leppida vist mitte kunagi. Ka Pipa ja eelkõige Uhu-Upsti, kes usuvad imedemaasse, saavad aru, kuidas nad eksinud on. Sarnaseid uskujaid ja hilisemaid represseeritud jagub Eestimaalgi piisavalt.

Robert Vaidlo annab võimu šokolaadifiguurile. Hõbepaberisse riietatud tegelane, kes on oma ilmeksimatuses ja tõe ainuvõimalikkuses nii kindel, et ei jäta kahtlustki: tema teab ja temal on õigus. Vaidlo ei põhjenda, miks on just sellel tegelasel voli valitseda: käskida ja keelata. Võimaluse oma reegleid kehtestada annab talle martsipanilõvide hulk, kes kõik on valmis reageerima, kui Šoko-Roko käsib. Valitseja kaaskonna moodustavad šokolaadi- ja martsipanivigurid, lihtrahvas on mänguloomad, kes peavad reeglitest kinni seetõttu, et kardavad. Karistused on lugeja jaoks veidrad: maiustuste sundsöömine. Ent mida enam süveneda, seda õhvastavam tundub niisugune karistusviis. Kui midagi peab tegema sunniviisil, võib ka kõige meeldivam toiming muutuda masendavaks. Sunnitöölaager ja sundsöömine – vähemalt esimene osa on neis liitsõnades sarnane.

Rõmuuta saare elanikud kardavad, et nemadki võivad langeda repressioonide ohvriks. Hirm võimaliku magusasõomise ees paneb neid käituma seadustele vastavalt. Samas on jõehobu võimeline hammustama korruga läbi majaseina, kas ta ei saaks ka hakkama martsipanist lõvidega, ent Hipoola isegi ei proovi. Muidugi on ta valmis saladuskatte all aitama nukke põgenemisel, on purjeka põhjaks, aga valmis mässamiseks ta ei ole. Ka teised loomad ei julge protesteerida: võib konstateerida, et

nad on olukorraga harjunud ja kui vagusi püsida, polegi kõige hullem (nagu NSVLiidus). Selleks, et enesestmõistetav kahtluse alla panna, on tarvis võõrast (süsteemivälist) tegelast, kelle jaoks martsipani- ja šokolaadikujude võim pole harjumuspärane. Tuleb eikuski pisike tädi Tsirpa ja muudab pelgalt ähvardusega võimu tühiseks: hirmule rajatud süsteem hakkab murenema. Kui tõmmata paralleele toleleagse ühiskonnakorraga, siis samamoodi toimib võim totalitaarses riigis: inimesed kardavad, üritavad reegleid järgida, üldiselt ei hakka vastu, aga valitsejad on naeruväärsed tegelased, keda tahtmise korral polegi ehk nii raske minema kihutada. Miks seda ei tehta? Keegi ei tule selle peale, vanaviisi on lihtsam, sest nii ollakse harjunud. Rõmuuta saarel on Kole-Kaarel müstiline kuju, kes võiks martsipanist lõvisid (sunniaparaati) paarkümmend korraga ära süüa. Nad kardavadki, kuigi on enne seda vahejuhtumit veendunud, et neil on õigus, kui valitseja käsib.

Kokkuvõte

Käesolevas uurimistöös käsitletakse Robert Vaidlo lasteraamatuid "Lood Kukeleegua linnast" (1965) ja "Doktor Meerikese ja Ponts-Ontsu imepärane merereis" (1971) ning teostes peegelduvat tollaegset elu-olu oma probleemide ja eripäraga. Robert Vaidlo loob antud teosed 1960ndatel. Et muuta mõistetavavaks, millise surve all kirjutatakse, antakse ülevaade 1960ndate lastekirjandusest ja seda eelkõige kriitikast lähtuvalt. Lisaks kirjeldatakse lühidalt, mis toimub sel ajajärgul Eestis, aga ka mujal maailmas, kuidas kajastatakse sündmusi lasteajakirjas Pioneer (aastatel 1964). Läbi lasteaajakirja Pioneer antakse ülevaade, millises ideloogilises keskkonnas kasvavad lapsed 1960ndatel. Näiteks võetakse ka mõned kooliõpikud, et lähemalt iseloomustada ideoloogilist kallutatust. Kirjaniku eluloost võib järeldada, missuguses olukorras ta oma teoseid loob, mida võib tegelikult arvata ja mõelda kodumaal toimuvast ja kuidas see tegelikkus kajastub tema teostes.

Esimene peatükk on sissejuhatus konkreetsesse ajastusse. Jossif Stalin sureb 1953. aastal, võimule tuleb Nikita Hruštšov ja algavad "kuldseid kuuekümnendad" – vabamad aastad, võrreldes eelnenuga, aga mitte piisavalt, et inimesed võiks öelda ja kirjutada, mida ise tahaks – tollaegne vabadus on suhteline mõiste, ometi muutused toimuvad. Oluliseks saab tehnika ja teadus, progress, arengud, uuendused igapäevases olmes, aga ka laiemates mastaapides. Urbaniseerumine – maarahvast eestlanegi kolib linna elama. Vabadus on üsna kindlates raamides, tsensuur toimib endiselt, sealhulgas loovinimeste (aga ka ülejäänute, muude elukutsete esindajate) enesetsensuur: teatakse, mida tohib ja mida mitte rääkida või kirjutada.

Et konkreetsemalt välja tuua lastele mõeldud teemad, mida kajastatakse ajakirjanduses, võetakse uurimuses vaatluse alla 1964. aasta Pioneerid. Niisuguse valiku põhjus on "Lood Kukeleegua linnast" ilmumisaasta (1965), see tähendab, et kirjutamisaeg on tõenäoliselt aasta 1964. Nagu joonistatud maailmas on ka päriselus oluliseks ehitamine, kosmos ja raketid, aga vaenlased ja pahad kapitalistid, kes rõhuvad ja toovad sõja, kui saavad, ning neile tuleb vastu hakata. Täpselt seda Jooniamaa elanikud teevadki. Näited õpikutest on otsesed märgid, et kummutada arvamust, et

kuuekümnendad on midagi täiesti teistsugust nõukogude okupatsiooni ajal. Veidi vabam õhkkond – aga see on kõik, elatakse ikkagi totalitarismi tingimustes.

Kirjanik on surve all, kui ta tahab midagi luua, peab ta arvestama ajastu ja oludega. Olukorda kirjandusmaastikul, eriti lastekirjanduses, on kõige ülevaatlikum hinnata, kasutades tollaegset kriitikat. Uurimistöö teises peatükis antakse viiekümnendate ja kuuekümnendate lastekirjanduse ülevaade, aluseks võetakse kriitika. Eraldi käsitletakse tüdrukutele ja poistele adresseeritud raamatuid, välja tuuakse kunstmuinasjutt ja teaduslik fantastika. Mõistmaks, miks kirjutatakse just selliseid teoseid, on oluline teada, missugused on nõudmised lastekirjandusele, aga ka ootused. Kommunistlik partei annab suunised, kriitikud järgivad neid ning jagavad vastavalt nõuandeid või sarjavad. Realistlik kirjutamislaad saab enim toetust ja kajastust kriitikas.

Kirjanik peab kohanema vastavate oludega, kui ta tahab oma teoseid avaldada. Muidugi on ka teistsuguseid võimalusi, aga lugejata autor on kirjanik vaid enese jaoks. Robert Vaidlo on oma teosed adresseerinud valdavalt lastele. Neid loeti ja loetakse ka tänapäeval. Kolmandas peatükis antakse ülevaade Robert Vaidlo varasematest teostest, et jälgida kirjutamislaadi ja tegelaste, sündmustiku muutumist ajas. Et mõista Robert Vaidlot kui inimest, on kirja pandud lühidalt ka tema elulugu. Esimesel okupatsiooniaastal mobiliseeritakse noormees Vene sõjaväkke, järgneb sõjatee kõigi oma koleduste ja jõhkrustega, lõpuks jõutakse "vabastajana" (okupeerijana) koju, aga siin on vastaspoolel võidelnud vend, tapetud koos naisega. Vaidlo teab seda, aga varjab. Ta astub KP liikmeks. Teda peetakse ideoloogiliselt ideaalseks, tõeliselt näidiskirjanikuks, esimesed teosedki sobivad vastava kuvandiga. Ilmselt võib oletada, et partei liikmeks hakkamine on loomulik käik tol ajal Eestis tähtsal töökohal olevale inimesele.

Sotsialistlik realism on kõige olulisem kirjutamisviis: kangelased, kes käituvad õigesti, kasvavad tänu partei suunamisele ümber ja maailm on must-valge, tegelikkust ei kajastata adekvaatselt. Sula-aastatel tohib viljeleda lisaks realismile ka fantaasiakirjandust. Võimalus kasutada kirjutamisviisina fantastikat annab ka autorile vabamad käed, mida ja kuidas luua. Kunstmuinasjutt, kus tegelased on väljamõeldised irreaalses maailmas, mida päriselt ei eksisteeri, peegeldab tegelikkust täpsemalt kui mistahes realistlikus võtmes kirjutatu. (Vähemalt tsensuuri tingimustes.)

"Lood Kukeleegua linnast" jutustab joonistatud tegelastest, kes toimetavad oma vihikumaailmas. Väljamõeldud maa ja veidrad tüübid, kes mõjuvad ometigi kuidagi täiesti reaalseste inimestena, kelle käitumismotiivid on mõistetavad ja keskkondki tuttav. Kõik, mis on kuuekümnendatel oluline, leiab äramärkimist ka Vaidlo teostes: avatakse kaubamaja, tehakse televisioon, ehitatakse maju, uusi puhkamiskohti, aga ka raketibaas ja salapärased aparaadid. See on oluline pool, aga on ka ideoloogiline: pahade ja heade vastasseis. Nürinaadid sodivad, sest nad ei saa head olla, kuna nad pole selleks valmis. Piisab jumalikust (inimlikust) sekkumisest ja maailm on taas korras. Hirmutav Ameerika ja NSVLiidu vastasseis Kuuba raketikriisiga on vägagi äratuntav.

Kuigi raamatus "Doktor Meerikese ja Ponts-Ontsu imepärase merereis" toimetavad tuttavad tegelased, on jutustus hoopis teistsugune: näiliselt ideaalses maailmas on selle elanikud tegelikult sügavalt õnnetud. Uurimuse käsitluses tuuakse paralleelid Eesti elanikega, kes on kas näiliselt rahul või vähemalt lepidavad olemasolevaga ja üritavad kuidagimoodi ära elada: kui teha nägu, et polegi nii halb, siis võib-olla polegi. Samamoodi käituvad Rõmuuta saare elanikud: nad ei julge protestida, lihtsalt üritavad natuke vähem magusat süüa (kui peaks) – muidu pole ju väga vigagi.

Analüüsinud Robert Vaidlo teoseid, väidab uurimistöo autor, et kunstmuinasjutu vahendite kasutamine annab kirjanikule võimaluse kujutada tegelikkust ja rääkida valupunktidest hoopis avameelsemalt, kui ta oleks seda teha saanud, kasutades realistlikku jutustust. Eesti lastekirjandus on viiekümnendatel-kuuekümnendatel rangelt tsenseeritud, kirjutamisvabadust ei ole. Kunstmuinasjutt avardab piire, võimaldab tõepärasemalt matkida pärismaailmas toimuvat ja peegeldada ajastut kas või kõverpeeglis.

„Lood Kukeleegua linnast“ and „Doktor Meerikese ja Põnts-Ontsutimepärane merereis“ by Robert Vaidlo in the context of social life and children’s literature in 1950s 2nd half and 1960s

Summary

This study is about Robert Vaidlo’s children’s books „Lood Kukeleegua linnast“ (1965) and „Doktor Meerikese ja Põnts-Ontsutimepärane merereis“ (1971) and how those works reflect life in the 1960s. An overview of 1960s children’s literature and criticism is given, to make the era more comprehensible. Also, a short description of how the local and global situation and events are reflected in the children’s magazine *Pioneer* (1964). An overview of ideological environment of 1960s children is given through the articles in *Pioneer*. Some textbooks are studied to show how they are ideologically biased. Based on Vaidlo’s biography one can presume how his works present the situation in Soviet Estonia.

First chapter is an introduction to an era. Joseph Stalin dies in 1953. With Nikita Khrushchev’s rise to power the “golden sixties” era begins. Compared to previous years, the situation seems more relaxed, but not enough to allow people to speak their mind and write freely. The progress becomes important in science, technology and in every walk of life. People from rural areas move to the cities. Freedom is rather confined – censorship still works in all fields, creative people engage in self-censorship.

To present children’s topics in journalism, *Pioneer* magazines of 1964 are studied. The reason for this is that “Lood Kukeleegua linnast” is published in 1965. This means that most likely it was written in 1964. Topics are the same in drawn world of Jooniamaa as in the real one – the space, rockets and also evil capitalist oppression. As the textbooks of that time prove, nothing has changed in the sixties. The atmosphere is slightly more relaxed but people still live in a totalitarian society.

In chapter two the overview of 1950s and 1960s children’s literature is presented, based on criticism. Boy’s and girl’s books are dealt with separately. Also, literary fairy tale and science fiction is presented. It is important to know the demands and expectations in children’s literature to understand, why authors write the way they do.

Communist party gives directions, critics follow them and give advice or scold accordingly. Realistic writing style is approved and gets most of the attention in criticism.

Robert Vaidlo has mostly addressed his writings to children and his work is still read today. In chapter three of this study Robert Vaidlo's earlier work is reviewed, to observe his style and the transformation of his characters and plots in time. Also, his brief biography is presented.

Socialist realism is the most common approach: heroes, who act right, are reeducated by communist party. The world is black and white, reality is presented inadequately. During "the golden sixties" era writers get the opportunity to write science fiction in addition to realism. Under censorship, literary fairy tales of unreal worlds and imaginary characters reflect reality more accurately than anything else.

"Lood Kukeleegua linnast" is a story of drawn characters who live in a copybook world. Fictional land and weird characters seem as real persons, whose motives and environment are known. Everything that is important in 1960s, is mentioned in Vaidlo's works: supermarkets, television, apartment buildings, new resorts and missile bases and mysterious gadgets. In addition to domestic themes there is an ideological side – a fight between good and evil. The Nürinaad characters scribble, because they are not ready to be good. A godly intermission is needed to fix the world. The Cuban missile crisis and Soviet – American conflict is recognizable.

In "Doktor Meerikese ja Ponts-Ontsu imepärane merereis" the characters are familiar, although the story is completely different. In a seemingly perfect world its inhabitants are deeply unhappy. In the study parallels are drawn between people of Estonia, who seem to be coping with what they have: life might not be so bad, if one makes a happy face. The inhabitants of Rõmuuta island act in the same way.

After having analysed Robert Vaidlo's works, the author of this study claims, that using the means of literary fairy tale helps the writer to represent reality more accurately than it would be possible using the realistic approach. In 1950s and 1960s Estonian children's literature is strictly censored. Literary fairy tale widens the boundaries and helps to depict reality and the era.

Kirjandus

1. Adamson, Andres, Sulev Valdmaa 1999. Eesti ajalugu gümnaasiumile. Koolibri.
2. Agur, Ustus 1965. Lauri ja Kaiega mikromaailmas. – Sirp ja Vasar, 22. jaanuar.
3. Bachmann, Hilda, Saara Rebane 1956. Eesti keele õpik ja lugemik I klassile. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.
4. Bull, Geoff 2006. Children's literature: using text to construct reality, lk 60–70. – Children's Literature. Critical Concepts in Literary and Literary and Cultural Studies. Toim. Peter Hunt. London: Routledge.
5. Eelmäe, August 1958. Seikluslikkusest ja eksootikast noorsooraamatus: [Rmt: H. Laipaik. Hõbetähega taigas] – Keel ja Kirjandus nr 10, 635–637.
6. EKL = Eesti kirjanike leksikon 2000. Koostanud Oskar Kruus ja Heino Puhvel. Toimetanud Heino Puhvel. Tallinn: Eesti Raamat.
7. EKSS = Eesti keele seletav sõnaraamat 4 kd 2009 II, täiendatud trükk. Toim. Margit Langemets, Mai Tiits, Tiia Valdre, Leidi Veskis, Ülle Viks, Piret Voll. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
8. EPL = Eesti Päevaleht 2004. Robert Vaidlo lugejate mälestustes. – 8. oktoober.
9. Ernesaks, Heljo 1963. Läbi roheline klaasikillu. – Sirp ja Vasar, 27. detsember.
10. Ernesaks, Heljo 1964. Rohelisest pallist Salu Juhanini – Keel ja Kirjandus nr 7, 437–439.
11. Ernesaks, Heljo 1968. Lastekirjandus aastakaaludel. – Sirp ja Vasar, 1. märts.
12. Gross, Villem 1958. Veel üks raamat poistele: [Rmt: R. Vaidlo. Suurtükiväelane Peeter Poligon pajatab] – Keel ja Kirjandus nr 9, 568–570.
13. Gross, Villem 1960. Kas tuleb veel järke?: [Rmt: Eno Raud. Sõjakirves on välja kaevatud] – Sirp ja Vasar, 1. aprill.
14. Gross, Villem 1963. Kasutütre päevik: [Rmt: S. Rannamaa. Kasuema] – Looming nr 10, 1588–1591.
15. Gross, Villem 1963. Koosvaadatud ilu on ilusam. [Algupärandid 1962] – Looming nr 5, lk 753–762.
16. Gross, Villem 1963. Ühest silmaterast: [Rmt: E. Niit. Pille-Riini lood] – Keel ja Kirjandus nr 12, 756–757.

17. Gross, Villem 1967. Kõige tähtsam on iseloom. Mõttekäike Jaan Rannapi loomingu juurde. – Sirp ja Vasar, 3. veebruar.
18. Hameri, A 1958. Tükike noorte seiklusromantikast: [Rmt: Eno Raud. Roostevaba mõök] – Keel ja Kirjandus nr 1, 52–53.
19. Jaaksoo, Andres 1971. Kahe aasta lasteproosas. – Looming nr 5, 768–773.
20. Jaaksoo, Andres 1987. Kes on kes ja mis on mis eesti lastekirjanduses. Tallinn: Eesti Raamat.
21. Jõgi, Olev 1958. Robi Vaidlo pajatab [Rmt: R. Vaidlo. Suurtükiväelane Peeter poligon pajatab] – Sirp ja Vasar, 26. September.
22. Jõgi, Olev 1959. Tiivad on sirutatud ja kannavad: [Rmt: Villem Gross. Tiivasirutus] – Keel ja Kirjandus nr 2, 243–245.
23. Kalda, M 1963. Mitte ainult vanemale koolieale. – Keel ja Kirjandus, 634–636.
24. Kaugver, R 1958. Tuttavlik, aga ometi värske. – Õhtuleht, 6. jaanuar.
25. Kiitam, Asta 1964. Teadlane. – Pioneer nr 2, lk 20-21.
26. Krivorutšenko, V, V. Sulmeov, N. Truštšenko, Z. Apresjan 1976. Meie Leninlik Komsomol. Õpik. Tallinn: Eesti Raamat.
27. Krusten, R, Krista Kumberg, Mare Mürsepp, Mari Niitra, Hille Ojala, Jaanika Palm, Malle Reidolv, Ave Tarrend 2006. Laste kirjanduse sõnastik. Eesti Lastekirjanduse Teabekeskus.
28. Krusten, Reet 1967. Kolmest lastekirjanikust, mõni sõna sinna juurde – Keel ja Kirjandus nr 4, 193–201.
29. Krusten, Reet 1971. Mida on ja mida ei ole... – Looming nr 5, lk 785–762.
30. Krusten, Reet 1995. Eesti lastekirjandus. Tartu: Elmatar.
31. Kruus, O 1967. Fantastikast eesti lastekirjanduses – Edasi, 26. veebruar.
32. Liidja, M 1963. Ühest silmaterast: [Rmt: E. Niit. Pille-Riini lood] – Keel ja Kirjandus nr 12, 757–758.
33. Linnamägi, Maimu 1967. Kahest Heino Väli lasteraamatust. – Sirp ja Vasar, 19. mai.
34. Lõhmus, Alo 2008. Oss ja Robi: kaks venda vastakuti Teise maailmasõja koledustes. – Postimees, 27. juuli.

35. Makarenko, Anton 1954. Kommunistlikust kasvatusesest. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.
36. Mallene, Endel 1964. Mõõdunud aasta kolmeteistkümne ümber. – Looming nr 8, 1255–1261.
37. Matsulevitš, Anni 1964. Kangelasi ei unustata. – Pioneer nr 9, lk 3.
38. Meelak, Malle 1964. Väike Võru kasvab. – Pioneer nr 3, 32–33.
39. Mida nõuab kommunistlik noorsooühing kommunistlikult noorelt / ÜLKNÜ Keskkomitee propaganda- ja agitatsiooniosakond 1947. Tallinn: Poliitiline Kirjandus.
40. Mikk, Boris 1964. Maardukeemiakombinaadis. – Pioneer nr 1, lk 20–21.
41. More, Thomas 2002. Utopia. Tlk. Riina Jesmin. Loomingu Raamatukogu 11/12. Tallinn: Perioodika.
42. Muravjova, Natalja, Turajev, Sergei 1956. Lääne-Euroopa kirjandus. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.
43. Mürk, Reet 1968. "Toomas Linnupoeg" üht- ja teistpidi – Sirp ja Vasar, 5. juuli.
44. Niit, Ellen 1954. Eesti nõukogude laste- ja noorsookirjandus. – Sirp ja Vasar, 18. juuni.
45. Palli, H 1959. Noorsooromaan ajalooliselt ja kirjanduslikult – Keel ja Kirjandus nr 8, 503–504.
46. Pender, L 1958. Taiga, taiga. – Sirp ja Vasar, 29. august.
47. Pioneer 1964. Nõukogude inimesed vallutavad kosmose. – Nr 11, lk 12–13.
48. Pukk, Holger 1958. Mõtteid meie lastekirjanduse käekäigust. – Looming nr 8, 1230–1233.
49. Pukk, Holger 1962. Lastekirjanduse tulipunkti! – Looming nr 3, 439–448.
50. Rammo, A 1964. Meie sajand on keemia võidukäigu sajand. – Pioneer nr 5, lk 21.
51. Renser, Juta 1964. Ühe rühma seitse päeva. – Pioneer nr 3, lk 22–24.
52. Sööt, Bernard 1964. Kirjanduslikke ääremärkusi. – Sirp ja Vasar, 17. jaanuar.
53. Tali, Eino 1964. "Estonia" poisid ja tüdrukud. – Pioneer nr 7, lk 8–9.
54. Tali, Eino 1964. Sangarid surematud. – Pioneer nr 2, lk 4–5.
55. Tamm, L 1965. Mida lapsed loevad? – Rahva Hääl, 9. jaanuar.

56. Teder, E 1966. Lastekirjanduse tänasest ja homsest – Rahva Hää!, 24. detsember.
57. Telliskivi, Valdur 1964. Ka meie rõõmustame. – Pioneer nr 1, lk 16–17.
58. Tigane, Leida 1955. Positiivne ja negatiivne. – Sirp ja Vasar, 25. märts.
59. Tigane, Leida 1958. Kuhu kedagi tiivad kandsid...:[Rmt: V. Gross. Tiivasirutus] – Sirp ja Vasar, 24. detsember.
60. Tigane, Leida 1959. Üldine tase peab tõsuma – Looming nr 10, 577–583.
61. Triikkel, Inge 1964. Salu Juhani vanadest ja uutest sõpradest. – Noorte Hää!, 19. juuni.
62. Tulik, Arnold 1968. Elu algebra: [Rmt: S. Truu. Kuu aega täiskasvanu] – Sirp ja Vasar, 4. oktoober.
63. Tõldsepp, A 1969. Mõtisklusi A. Perviku "Õhupalli" ümber. – Nõukogude Õpetaja, 17. mai.
64. Tänavsuu, Hille 1970. Vanempioneerijuhi käsiraamat I. Tallinn: Eesti Raamat.
65. Vahtre, Lauri 2002. Elu-olu viimasel vene ajal. Kirjastuskeskus.
66. Vahtre, Lauri 2007. Absurdi impeerium. Tallinn: Tammeraamat.
67. Vaidlo, Robert 1954. Kadunud havi. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.
68. Vaidlo, Robert 1955. Kotkamäel karjub kajakas. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.
69. Vaidlo, Robert 1957. Sõpruse nimel. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.
70. Vaidlo, Robert 1959. Lastekirjanikele, pedagoogidele ja uutele talentidele. Selleks, et saada head raamatut nõukogude koolist. – Rahva Hää!, 27. august.
71. Vaidlo, Robert 1960. Viljakusest, lapselikkusest, lapsikusest. – Sirp ja Vasar, 24. juuni.
72. Vaidlo, Robert 2011. Doktor Meerikese ja Ponts-Ontsu imepärane merereis. III trükk. Tallinn: TEA Kirjastus.
73. Vaidlo, Robert 2011. Lood Kukeleegua linnast. III trükk. Tallinn: TEA Kirjastus.
74. Vihalem, Linda 1951. Eesti kirjandus XI klassile II osa. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.
75. Vihalem, Linda 1956. Eesti kirjandus: lugemik VIII klassile. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.

76. Väli, Heino 1962. Kolme lasteraamatut sirvides. – Sirp ja Vasar, 30. märts.
77. Väli, Heino 1965. Ääremärkusi meie lasteraamatute juurde. – Sirp ja Vasar, 17. detsember.
78. Välipõllu, Hilja 1959. Kadri õnn ja kolm k-d: [Rmt: S. Rannamaa. Kadri] – Keel ja Kirjandus nr 9, 570–572.
79. Välipõllu, Hilja 1961. Meie lastekirjanduse "mis" ja "kuidas"? – Keel ja Kirjandus nr 7, 358–393.
80. Välipõllu, Hilja 1963. Kas õnnestub šabloonist läbi murda? – Keel ja Kirjandus nr 11, 641–647.
81. ÕS = Eesti õigekeelsussõnaraamat 2006. Toim. Tiiu Erelt. Koost. Tiina Leemets, Sirje Mäearu, Maire Raadik, Tiiu Erelt. Tallinn: Eesti Keele Instituut.

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina _____ Liina Vassar
(*autori nimi*)

(sünnikuupäev: _____ 12.05.1988 _____)

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose Robert Vaidlo "Lood Kukeleegua linnast" ja "Doktor meerikese ja Ponts-Ontsu imepärase merereis 1950ndate lõpu ja 1960ndate ühiskonnaelu ning lastekirjanduse kontekstis

(*lõputöö pealkiri*)

mille juhendaja Andrus Org

(*juhendaja nimi*)

- 1.1.reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;
  - 1.2.üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.
2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.
  3. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus, L.Vassar 27.05.2013
(allkiri ja kuupäev)